

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри фундаментальних
дисциплін початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
«__» _____ 2025 р.

**МОВНИЙ ПРОСТІР ТВОРІВ ВОЛОДИМИРА ВАКУЛЕНКА ЯК ЗАСІБ
РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

**Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма “Початкова освіта”**

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.

Вчитель початкових класів закладу загальної
середньої освіти

Автор роботи – Мудрак Христина Іванівна _____
підпис

**Науковий керівник – кандидат філологічних наук,
доцент Огар Анна Осипівна** _____
підпис

Дрогобич, 2025

АНОТАЦІЯ

Мудрак Христина. Мовний простір творів Володимира Вакуленка як засіб розвитку мовлення учнів початкової школи.

У магістерській роботі схарактеризовано особливості розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка. Розвиток мовлення молодших школярів окреслено як важливий компонент формування в них комунікативної компететності. З'ясовано роль поетичних творів у розвитку мовлення молодших школярів насамперед через лексичне й синтаксичне багатство та засоби образності. Визначено мовні особливості творів Володимира Вакуленка для дітей: багатство лексики, цікаві та доступні синтаксичні конструкції, нанизування форм із суфіксами зі значенням пестливості, здрібності.

Висвітлено методичні аспекти вивчення мовного простору творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи: окреслено методи та прийоми розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів письменника. Розроблено завдання на основі цих творів та перевірено їхню ефективність як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи. Отримані в результаті апробації результати засвідчили ефективність цих завдань.

Ключові слова: розвиток мовлення, аудіювання, читання, говоріння, письмо, діалогічне мовлення, монологічне мовлення, художній твір, поетичний твір, твори Володимира Вакуленка для дітей, методи, прийоми і засоби навчання.

ANNOTATION

Mudrak Khrystyna. The linguistic space of Volodymyr Vakulenko's works as a means of developing the speech of primary school students/

The master's thesis describes the features of the development of speech of primary school students based on the works of Volodymyr Vakulenko. The development of speech of younger schoolchildren is outlined as an important component of the formation of their communicative competence. The role of poetic works in the development of speech of younger schoolchildren is clarified, primarily through lexical and syntactic richness and means of imagery. The linguistic features of Volodymyr Vakulenko's works for children are determined: richness of vocabulary, interesting and accessible syntactic constructions, stringing of forms with suffixes with the meaning of caress, pettiness.

The methodological aspects of studying the linguistic space of Volodymyr Vakulenko's works as a means of developing speech of primary school students are highlighted: methods and techniques for developing speech of primary school students based on the writer's works are outlined. Tasks were developed based on these works and their effectiveness as a means of developing speech of primary school students was tested. The results obtained as a result of the approbation confirmed the effectiveness of these tasks.

Keywords: speech development, listening, reading, speaking, writing, dialogic speech, monologue speech, artistic work, poetic work, works by Volodymyr Vakulenko for children, methods, techniques and means of teaching.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
Розділ I. Теоретичні засади дослідження мовного простору творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи.....	9
1.1. Розвиток мовлення учнів початкової школи як педагогічна проблема.....	9
1.2. Роль поетичних творів в розвитку мовлення учнів початкової школи.....	15
1.3. Мовний простір творів Володимира Вакуленка для дітей	19
Розділ II.Методичні аспекти вивчення мовного простору творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи.....	27
2.1.Методи та прийоми розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка для дітей.....	27
2.2. Перевірка ефективності розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка.....	35
ВИСНОВКИ.....	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	57

Вступ

Вивчення художніх творів Володимира Вакуленка в початковій школі з метою мовленнєвого розвитку учнів важливе з кількох причин. Найперше його твори – сучасні, цікаві, веселі, мова – доступна і зрозуміла, слугуючи водночас взірцем для дітей, що особливо актуально, адже в початковій школі активно розвивається мовлення учнів. Але в сучасному освітньому процесі художня література уже давно не є лише об'єктом естетичного чи літературознавчого вивчення. Онлайн-навчання, швидка інтеграція штучного інтелекту в освіту змушують вчителя до пошуку нових підходів до опрацювання літературних творів. Зараз твори художньої літератури – це основа мовленнєвого становлення учнів, розвитку в них критичного мислення, формування комунікативних навичок. Художня література – це вид мистецтва, що є джерелом пізнання, історії, насолоди, розвитку емоційного інтелекту. Вона здатна впливати на свідомість молодшого школяра, а значить творити його особистість [11, 27].

Окрім цього, дослідники стверджують, що навіть в умовах інформаційного суспільства читання, опрацювання художніх текстів є одним із найважливіших шляхів оволодіння базовою інформацією, формою інтелектуально-емоційної діяльності особистості, специфічною формою її комунікативно-пізнавальної діяльності, а найважливіше – важливим чинником її особистісного зростання, зокрема мовленнєвого розвитку [36, 5].

Інша причина того, щоб вивчати твори Володимира Вакуленка пов'язана з його особистою історією. Письменника вбили вороги, бо він щиро любив свою країну і проявляв це, серед іншого, тим, що писав казки та вірші рідною мовою [21]. Це є постійним нагадуванням того, що ми живемо в добу Нового розстріляного відродження, адже втрачаємо прекрасних письменників, що могли б ще багато написати [12, 31]. Завдання освіти в сучасних умовах - зберегти пам'ять про таких письменників через вивчення їхньої творчої спадщини. На нашу думку, у час, коли багато дітей стикається зі страшними

реаліями війни, саме на ролі письменника варто наголошувати, розкриваючи художній потенціал його творів. А уже в старших класах обговорювати біографію письменника. У початковій школі життєрадісні, світлі, веселі твори В. Вакуленка створюють таку ж освітню атмосферу, що дуже важливо для психологічного благополуччя молодших школярів, що теж є важливою причиною вивчати твори письменника. Це й визначає актуальність нашого дослідження.

Проблема розвитку мовлення учнів початкової школи була в центрі наукового пошуку О. Чупріної [35], С. Вербещук [7], Г. Зажарської [17], С. Дубовик і В. Олешко [15], Л. Попович і Л. Лендел [28], Ю. Саєнко та Є. Капустіної [30]. Зокрема Г. Ватаманюк дослідила мовленнєву підготовку дітей до навчання в школі засобами художньої літератури [5], Л. Грицай визначила роль художнього тексту в створенні сприятливого сучасного освітнього середовища [11]. Стилїстичні та лінгводидактичні аспекти вивчення творів Володимира Вакуленка в школі загалом і в початковій школі зокрема ще не були об'єктом ґрунтового дослідження, хоча деякі аспекти вже опрацьовано [12; 23; 25].

Мета нашої роботи – з'ясувати особливості опрацювання мовного простору творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи.

Заявлена мета вимагала реалізації таких **завдань**: схарактеризувати розвиток мовлення учнів початкової школи як педагогічну проблему; окреслити роль поетичних творів у розвитку мовлення учнів початкової школи; визначити мовні особливості творів Володимира Вакуленка для дітей; описати методи та прийоми розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка для дітей; перевірити ефективність завдань на основі творів письменника як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи.

Об'єкт дослідження – розвиток мовлення учнів початкової школи в межах мовно-літературної освітньої галузі.

Предмет дослідження – роль художніх творів Володимира Вакуленка для дітей у розвитку мовлення учнів початкової школи.

Під час виконання роботи вдавалися до таких методів: аналіз лінгвістичної, психологічної та лінгводидактичної літератури; опитування, спостереження, вивчення педагогічного досвіду; розробка завдань на основі творів Володимира Вакуленка для дітей та їхня апробація в закладі освіти з метою розвитку мовлення учнів початкової школи; статистичні методи; узагальнення та формулювання висновків.

Новизна роботи полягає в тому, що вперше представлено завдання на основі творів Володимира Вакуленка, які були спрямовані на розвиток мовлення учнів початкової школи, апробовано їх в закладі освіти та доведено ефективність.

Практична цінність роботи полягає в тому, що розроблені завдання можуть бути використані студентами та учителями в освітньому процесі початкової школи.

Апробація роботи. Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, на студентській конференції, а також за матеріалами дослідження виголошено доповідь на конференції та опубліковано матеріали [25].

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (36 позицій). Загальний обсяг роботи – 59 сторінок.

**Розділ І. Теоретичні засади дослідження мовного простору творів
Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення
учнів початкової школи**

1.1. Розвиток мовлення учнів початкової школи як педагогічна проблема

У концепції Нової української школи зазначено, що учневі не достатньо лише здобути знання, а навчитися користуватися ними. Тож сучасна школа має на меті сформувати ключові компетентності для життя – необхідне кожному поєднання знань, умінь і навичок, а також способів осмислення, поглядів, ціннісних орієнтирів тощо, що зумовлює здатність особистості бути успішним у будь-якому виді діяльності. У цій концепції задекларовано 10 ключових компетентностей, перша серед яких – спілкування державною (також рідною у разі відмінності) мовою, що проявляється у вмінні письмово та усно висловлювати й тлумачити поняття, думки, почуття тощо через слухання, говоріння, читання, письмо, мультимедіа; у здатності реагувати мовними засобами на соціальні та культурні явища; в осягненні ролі ефективного спілкування [22, 10–11]. Як бачимо, розвиток мовлення учнів початкової школи передбачає одна з ключових компетентностей Нової української школи.

На молодший шкільний вік припадають соціальні зміни в житті учнів, що має послугувати стимулом мовленнєвого розвитку. Це сприятливий період для особистісного становлення учнів, для формування їхніх освітніх потреб. Перехід від дошкільця до шкільного навчання – це складний період, в який відбувається фізіологічні, психологічні зміни, тісно пов'язані з мовленням [30, 147].

У контексті психологічному мовлення – це складна функціональна система, яку творить взаємодія мозкових структур й виконуваних ними унікальних операцій. Мовленнєва діяльність – особлива психологічна функція людини, мета якої опанування мови для комунікації, зокрема для слухання, читання, говоріння та письма [14, 12]. С. Вербещук зазначає, що говоріння та письмо є первинними видами мовленнєвої діяльності, що зумовлюють слухання

й читання. Слухання й читання – процеси реактивні, але разом із тим їхнє опанування є необхідною умовою говоріння та письма. Слухання й читання називають рецептивними видами мовленнєвої діяльності (спрямовані на прийняття повідомлення), а говоріння і письмо – продуктивними (їх мета – видати, створити повідомлення) [7, 8].

У контексті лінгвістичному мовлення передбачає добір і застосування мовних засобів для спілкування в мовному колективі. У сучасній лінгвістиці термін *мовлення* має кілька значень: 1) діяльність людини, яка послуговується мовою для спілкування, вираження емоцій, думок. У такому ракурсі мовлення охоплює, по-перше, індивідуальний акт говоріння або написання, оформлений у звуковій або письмовій формі, а також часо-просторові характеристики; по-друге, втілене в конкретний текст (ширше – дискурс) завдяки мовному коду пояснення; по-третє, це послідовність звукових сигналів, призначена для сприйняття і декодування слухачем з метою розуміння висловленого; 2) системне утворення мовленнєвої діяльності, для якого властиві спільні закономірності мовленнєвого спілкування, узвичаєні в певному колективі еталони мовленнєвої поведінки; 3) постійно повторюваний процес спілкування однією мовою; 4) реалізація мови-коду, один із форм функціонування людської мови (разом із мовою і комунікацією). Мова отримує реалізацію в мовленні, яке використовує її словниковий запас, фонетичні закони, правила морфології і синтаксису. Мова і мовлення є антагоністами як явище відповідно відносно стійке та динамічне, колективне та індивідуальне, об'єктивне та суб'єктивне. Мова віддзеркалює ментальність народу, а мовленні – світосприйняття, ціннісні орієнтири, етичні й соціальні характеристики конкретної особистості; 5) конкретно застосовані мовні засоби; 6) результат мовленнєвих дій, виражений у текстах [16, 233].

Розвиток мовлення в молодших школярів – це насамперед розвиток мовленнєвих здібностей, культури мовлення, набуття навичок практичного спілкування, створення сприятливого ґрунту для подальшого мовленнєвого

становлення учнів. В освітньому процесі це відбувається передусім під час вивчення української мови, яке передбачає формування в учнів відповідних мовленнєвих умінь і навичок. Розвиток мовлення охоплює кілька напрямів: розбудова лексики завдяки активізації, збагаченню, уточненню, вивчення мовленнєвих понять і закономірностей, опанування фонетики, словотвору, синтаксису, формування умінь і навичок зв'язного мовлення. Недостатня увага до роботи в цих напрямках у молодшому шкільному віці може зумовити проблеми в адаптації дітей до школи та в подальшому навчанні [30, 148].

О. Чупріна зазначає, що педагогічними передумовами розвитку мовлення учнів початкових класів є окреслення підходів та принципів розвитку їхнього мовлення. Сучасна система освіти зорієнтована на компетентнісний підхід, в основу якого покладено ключові компетентності. За цим підходом освітній процес є спрямований на досягнення результатів, тобто компетентностей. У контексті нашого дослідження це уміння усно й письмово висловлюватися, тобто такий мовленнєвий розвиток, щоб це відбувалося вільно й успішно. Для ефективного формування компетентностей учителів варто реалізовувати особистісно орієнтований підхід до навчання, який в умовах розвитку мовлення учнів полягає у врахуванні індивідуальних – вікових та психологічних – його особливостей [35, 42-44].

Вільне володіння українською мовою реалізується через оволодіння усіма видами мовленнєвої діяльності: аудіюванням, говорінням, читанням і письмом. Цим зумовлений комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови, за яким процес вивчення мовних засобів має діяльнісний характер, а мовленнєвий розвиток передбачає розвиток різних видів мовленнєвої діяльності. Системно-описовий підхід передбачає використання принципу системності як мисленнєвої технології. Поєднання обох цих підходів робить роботу з розвитку мовлення учнів практично спрямованою, зорієнтованою саме на здобуття знань, а не на їхнє отримання, що підвищує ефективність навчання [35, 45].

Зв'язне мовлення отримує реалізацію у двох формах: діалогічній і монологічній. Діалогічне мовлення розглядають як форму мовленнєвого спілкування у вигляді висловлювань двох (часом і більше) співрозмовників з певної теми. Для забезпечення системності в навчанні діалогічного мовлення учнів початкової школи варто дотримуватися певної послідовності: найперше варто пропонувати завдання на доповнення, збагачення, активізацію лексики під час діалогічного спілкування; відтак пропонувати завдання на відтворення діалогічного мовлення, його поширення; насамкінець учні мають виконувати вправи на продукування діалогічного мовлення (тобто на розвиток мовленнєвої творчості) на основі побаченого чи прочитаного або на задану тему [10, 426].

Монологічне мовлення – різновид мовлення, в якому один учасник продукує висловлення, а інші його сприймають і осмислюють. Розвиток монологічного мовлення молодших школярів реалізує система вправ і завдань на взірець: продукування різних типів висловлювань (розповідь, опис, міркування); робота над розвитком звуковимови учнів і формуванням в них мовної культури; добір найточнішого слова і уведення його в контекст у характерному йому значенні, послуговування образними мовними засобами відповідно до ситуації та мети спілкування; навчання логічній організації ословлення думок; розвиток граматичної структури мовлення учнів; підштовхування їх до вивчення норм літературної мови; досягнення норм культури спілкування [15, 366].

Навчання і діалогічного, й монологічного мовлення має відбуватися на основі певного взірця. Функціонування мовних явищ в мовному потоці демонструє текст, тому робота над текстом - неодмінний складник розвитку мовлення учнів. Спостереження за текстами різних типів і стилів та їх аналіз дає змогу школяреві досягнути його структури, семантику, засоби зв'язку, функції мовних засобів у тексті. Тож необхідно враховувати й текстовий підхід до розвитку мовлення учнів. Пов'язаний з ним функціонально-стилістичний підхід, який передбачає формування навичок вдалого використання мовних засобів у

висловленнях різних стилів задля оволодіння стилістично диференційованим мовленням. Щоправда, у початковій школі така робота має підготовчий характер. Поєднання усіх цих підходів оптимізує процес розвитку мовлення учнів початкової школи [35, 46].

Але не лише врахування перелічених підходів зумовлює ефективність роботи з розвитку мовлення учнів, а й принципів, що супроводжують увесь процес навчання. Зокрема принцип наочності передбачає поєднання слова з різними видами наочності для стимулювання мовлення учнів, особливо ефективними є мультимедійні засоби, що комбінують зорові й слухові образи [35, 24]. Вважаємо, що використання яскраво ілюстрованих художніх текстів є ефективним засобом розвитку мовлення.

Принцип посильності полягає в доборі дидактичного матеріалу, методів, прийомів і засобів навчання відповідно до можливостей учнів. Використовуючи художні твори, зокрема поетичні, як дидактичний матеріал варто враховувати їхній обсяг, контент, основну думку, виховний і дидактичний потенціал, актуальність для дітей і, безперечно, наповнення виучуваними мовними явищами [35, 26].

Принцип активності передбачає активну діяльність учнів в процесі розвитку мовлення: вони мають не лише слухати учителя, спостерігати, а й діяти, говорити, взаємодіяти й продукувати власні висловлення. Для цього варто вдаватися до парних і групових форм роботи, рольових ігор та драматизацій, дискусій, проєктів. Важливо організувати роботу з автентичними матеріалами (художніми текстами, відео, аудіо, телепередачі тощо для їхнього обговорення, відтворення змісту) та зі створення власних висловлень (усні та письмові описи, розповіді, діалоги, виступи, створення казок, віршів тощо) [35, 38].

Принцип систематичності та послідовності вимагає організувати роботу з розвитку мовлення на постійній основі та з врахуванням вже вивченого й того, що ще має бути вивчене. Цей принцип корелює з іншим - перспективності й

наступності, що передбачає встановлення зв'язків між матеріалом задля окреслення перспективи формування мовних знань і мовленнєвих умінь [35, 48].

Для ефективного розвитку мовлення молодших школярів варто дотримуватися власне лінгводидактичних принципів: уваги до мовних явищ і фактів, тренування мовленнєвих органів спеціальними вправами; осягнення мовної семантики; прагнення до увиразнення через аналіз мовлення; розвиток мовного чуття; злагожденість у роботі над розвитком усного та писемного мовлення [6, 18].

Усі ці підходи й принципи навчання є скоординовані в меті мовно-літературної освітньої галузі. У програмах для початкової школи зазначено, що метою мовно-літературної освітньої галузі є розвиток особистості учнів різними видами мовленнєвої діяльності, розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурно й національного самовияву, розвиток мовленнєво-творчих здібностей. Ця мета передбачає, серед іншого, розвиток мислення, мовлення [32 1-2]. Тож не дивно, що праць, присвячених проблемі розвитку мовлення учнів є немало: це дослідження Л. Варзацької, М. Вашуленка, Н. Гавриш, О. Богущ, М. Пентилюк та ін.

З огляду на мету та завдання мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі процитуємо М. Вашуленка, який зазначав: “Учитель початкових класів має допомогти школярам усвідомити, що вони повинні говорити і писати зрозуміло для інших, що існують спеціальні правила (норми), яких необхідно дотримуватись” [6]. Тож методика навчання української мови в початковій школі має виробити таку систему навчання, яка б розкривала для учнів комунікативну роль мови. Для цього вправи та завдання мають бути спрямовані на розвиток умінь комунікувати: створення мовленнєвих ситуацій для побудови монологів і діалогів; стимулювання висловлювань учнів завдяки художнім текстам, фільмам, мультфільмам та аудіозаписам, творам мистецтва тощо; навчання орієнтуватися на читача чи слухача; вироблення вмінь послуговуватися мовним матеріалом. Благодатним матеріалом для цього є текст.

Саме на текстовій основі учні легко опановують мовну теорію та текстологічні знання, які вимагають розвитку читацьких умінь та умінь слухати, осмислювати почуте чи прочитане, виокремлювати головне. Ці уміння безпосередньо впливають на вміння учнів переказувати текст, а різні види навчальних переказів передбачені в початковій школі [6].

Однак використовувані на уроках тексти, художні твори мають містити нові слова з різних галузей науки, техніки, культури, побуту людей, назви флори та фауни тощо. Так розбудовується лексикон молодших школярів. Водночас важливим компонентом початкової освіти є навчити дітей вчитися, що неможливо без уміння опрацювати тексти [17, 38]. Тексти, які використовують для навчання, є дидактичним матеріалом, що слугує для пояснення мовних фактів та явищ, а також мовленнєвим взірцем. У методиці навчання української мови в початковій школі виставляють низку критеріїв до пояснювального матеріалу: багатогранність, доступність, наближеність до життя сучасної дитини, емоційність, поліфункціональність [29].

Загалом молодший шкільний вік сприятливий для мовленнєвого зростання, що зумовлює подальший розвиток когнітивних і комунікативних навичок учнів. У цьому процесі важливу роль відіграють літературні твори, зокрема тексти сучасних українських авторів, які зумовлюють актуалізацію та розбудову словникового запасу, формування мовленнєвої культури та розвиток творчого мислення [24, 124]. Мовленнєвий розвиток учнів початкових класів також передбачає пізнання довкілля й розвиток їхньої особистості.

Важливо наголосити, що розвиток мовлення учнів початкової школи тісно пов'язаний із виробленням навички свідомого, виразного читання, яке передбачає швидке й правильне впізнавання літер, буквосполучень, декодування мовних знаків на звуки, звукосполучення, слова, словосполучення, речення, зрештою - у висловлення. Тож навіть читання художніх текстів розвиває зв'язне мовлення учнів, а цілеспрямоване виконання різних видів і

форм роботи над художнім твором лише удосконалює, пришвидшує цей процес [28, 37].

Отже, розвиток мовлення учнів початкової школи – важливий компонент формування мовної особистості, здатної послуговуватися мовою для повноцінного спілкування, подальшого навчання, професійного розвитку.

1.2. Роль поетичних творів в розвитку мовлення учнів початкової школи

Мова художніх творів для дітей – важлива умова формування комунікативної компетентності учнів, складником якої є їхнє мовленнєве зростання. Вплив віршової мови на розвиток мовлення читачів важко переоцінити, адже поетичні твори – це мовні еталони, які наслідують діти. Тож контент цих текстів має бути ретельно відібраний і продуманий, дотримано рівноваги між модними мовними віяннями та літературною високохудожньою мовою. Твори мають бути сучасними за тематикою, цікавими для дітей, бути пізнавальними та розвивальними, мова творів – живою й зрозумілою, сюжет – лінійний і динамічний, структура – чітка, не розмита. Сукупно це має творити художню цінність, завдяки якій текст апелює до емоційної сфери школяра, розкриваючи так свою мистецьку цінність, реалізовану через естетичну й духовну функції, закладені в структурно-композиційній та мовностилістичній організації [19].

Але не лише цим визначається мовленнєва цінність художніх творів. Дослідники визначають вагому роль естетичності дитячої книги, яка передбачає поєднання простоти, виразності викладу із доступністю читачеві мовних засобів. Мова творів має бути чіткою, але виразною, образною, формуючи систему уявлень, яка розвиватиме асоціативне мислення й емоційну реакцію учнів [26, 12]. Адже всебічно образність слова розкривається в саме художньому контексті й особливо прозоро – у поетичному, де образне значення слова (його

внутрішній зміст) набуває гнучкості, варіативності, поєднує старі та нові уявлення, наповнюючи їх новим смислом, створюючи так нові образи. Сила художньої мови, її естетична суть розкривається в тому, що зображується, і в тому, як зображене впливає на слухача або читача. Школяр має бути готовим до сприймання тієї чи тієї інформації для того, щоб рівень сприйняття був високим. Тож сприймання художнього слова потребує попередньої підготовки: опанування відомостями про виражальні засоби мови, які й роблять тексти мистецькими.

Одним із впливових чинників забезпечення повноцінного мовленнєвого розвитку є художня література, яка має значний вплив на особистість дитини. Саме в дитинстві відбувається розвиток системи знань, умінь та навичок, закладається інтелектуальна база. Це визначає вагомість дитячої літератури та належної оцінки її впливу на мовленнєве становлення школярів. Дитяча поезія – особливе національно-мистецьке явище, в якому закладено значний потенціал для духовного збагачення, соціального, національного, культурного розвитку. Дитина соціалізується через описані в художніх текстах зразки поведінки, а взірцева мова поетичних творів сприяє мовленнєву розвитку учнів [24, 124].

Традиційно дитяче читання починається з поезії. На цьому етапі варто пропонувати дитині такі твори, які її зацікавлять (і за змістом, і мовно), а тому зумовлюватимуть в неї розвиток уяви, художнього смаку, формуючи справжнього поціновувача книги. Художні твори для дітей, зокрема поетичні, є потужним мовним стимулом мовленнєвого розвитку школярів, якщо вони відображають актуальну для дітей тематику, відповідають сучасним дитячим запитам, ословлені доступною, але яскравою мовою [24, 125].

Т. Качак наголошує, що сучасна поезія для дітей – це художньо-естетичний феномен, який формують світоглядні та естетичні орієнтири епох, культурно-історичні особливості певного народу, адаптовані до нинішнього покоління читачів, з власним уявленням про дитинство та світ. Сьогодні література позбулася тотального контролю, цензури, але все ж є теми, що не перестають

бути актуальними для дітей: морально-етична тема, що в різних формах розповідає про протистояння добра і зла; тема дитинства й світобачення й світосприймання дитини; соціально-психологічна тема, що розкриває соціокультурні умови життя дитини; історична тема, що актуалізує історичні події. Причина цього – світові тенденції розтабування незручних тем і експериментування із художньою формою, руйнування традиційних образів дітей-персонажів, пропогуванням гендерної рівності. Змінюється також мова творів. Письменники обирають для своїх текстів ті мовні засоби та прийоми їхнього поєднання, які найефективніше реалізують створення комунікативно ефективного тексту. Важливо, що художні твори для дітей сьогодні фіксують актуальну мову, творять сучасну мовну норму, формують мовні тенденції, а саме: використання запозичень, сленгових слів, актуалізація нових значень і семантичних конотацій. Сучасна література наближається до розмовно-побутового мовлення через суржикові й просторічні слова [19], вплив ЗМІ, щоденної комунікації, інтернет-спілкування. Але усі ці мовні особливості художніх творів не мають впливати на простоту й зрозумілість тексту, бо сприймання залежить від доступності змісту та форми [23, 359].

Привабливі ілюстрації, захопливі сюжети, розвій жанрів і стилів, різнопланові характери персонажів, яскраві описи природи, подій, дійових осіб за допомогою образних виразів, фразеологізмів, гіпербол, порівнянь, стилістичних фігур – це не повний перелік потенційних можливостей художньої літератури як засобу розвитку мовлення учнів. Дослідники зазначають, що ознайомлення з художніми творами, певний рівень знань з літератури відповідає кращому мовленнєвому розвитку учнів, підвищеному інтересу до навчання, кращому засвоєнню матеріалу, легшому навчанню читанню і письму. Такі діти вільно придумують і вербалізують оповідання, послуговуючись тропами [5, 2].

Дослідження особливостей сприймання дітьми художньої форми віршів дало змогу з'ясувати, що успіх опрацювання поетичних творів залежить від

ефективного розкриття художньої образності. Уміння наслідувати художній образ, зображати його в уяві – ключовий чинник опанування поезії, її образної мови. Але не лише зміст віршового твору має приваблювати учнів, а й їхня художня форма. Акцентування на образних словах і висловах стимулює учнів використовувати їх у своєму мовленні. Для того, щоб поетичні твори впливали на мовленнєвий розвиток учнів, у них має бути добре розвинений поетичний слух, який передбачає осмислення засобів художньої виразності та чуття поетичного мовлення, тобто здатність сприймати художнє слово як взірець для власної мовленнєвої діяльності [5, 6].

Сучасні методичні настанови щодо розвитку в учнів початкової школи мовленнєвих умінь та навичок акцентують такий вид роботи, як побудова діалогічних і монологічних висловлювань, продукування власних висловлювань на основі переказу готових текстів – прочитаних чи прослуханих, переглянутих фільмів, мультфільмів тощо [28, 37].

Діалогічне усне мовлення зумовлене потребою щось повідомити, з'ясувати, спонукати тощо у процесі взаємодії двох співрозмовників, які по чергово змінюють роль слухача і мовця. Тут варто акцентувати увагу на тому, щоб відповіді учнів були точними, змістовними та розлогими. Молодших школярів варто ознайомлювати з різними видами реплік у діалозі. Систематична послідовна робота над розвитком діалогічного мовлення й впровадження ефективних сучасних технологій навчання зумовить успішність вироблення в школярів мовленнєвих умінь [28, 37].

Перехід від діалогічного мовлення до монологічного супроводжується ускладненням і розвитком мовленнєвих умінь і навичок учнів. Монологічне мовлення потребує підготовчої роботи, яка може охоплювати систему вправ на складання плану, підготовку окремих фрагментів тощо, результатом чого є зв'язне висловлення, усний текст [28, 38].

Під час роботи над усним монологічним мовленням учнів початкових класів вчителів варто розвивати уміння та навички дотримуватися

текстологічних вимог для створення ними власних висловлювань: вони мають бути тематично цілісними, зв'язними, змістовними, чіткими, послідовними. Однією з важливих характеристик усного мовлення молодших школярів є виразність. Підготовчий період формування виразності мовлення учнів є читання віршів у добуковенний період. Уміння й навички виразного читання відшліфовуються від час розвитку читацьких навичок, що передбачає нормативне наголошування слів, інтонування речень відповідно до змісту, умінь формулювати запитання, змінювати інтонацію, темп, робити паузи, розстановку логічних наголосів тощо [28, 39].

Найоптимальнішими технологіями в роботі над розвитком мовлення молодших школярів є інтерактивні, що передбачають практичне використання різних життєвих ситуацій, проведення розвивальних рольових ігор, а також спільне вирішення певної проблеми. Ігрові ситуації зацікавлюють учнів, підвищують їхній пізнавальний інтерес, зокрема до збагачення власного лексикону. Опрацювання поетичних творів має супроводжуватися словниковою роботою: вивченням нових слів, активізацією й уточненням вже відомих [28, 39]. Така робота необхідна для ефективного мовленнєвого розвитку учнів під час опрацювання віршових текстів.

Отже, сучасні художні твори для дітей, зокрема поетичні, мають значний потенціал для мовленнєвого зростання учнів початкової школи, тому є благодатним засобом розвитку їхньої мовної компетентності.

1.3. Мовний простір творів Володимира Вакуленка для дітей

Зазвичай діти найперше чують невеликі вірші, хоча зміст і мова творів змінюються. Сучасні поетичні твори для дітей йдуть в ногу з модерними тематичними й мовними тенденціями. Тож сьогодні література характеризується жанровим різноманіттям, яскравими персонажами, образною мовою, основними ознаками якої є метафоричність, фольклорна основа,

каламбури. Саме лінгвальні засоби поезії репрезентують багатство й різноманітність мови, а створені ними мовні образи – оригінальність, емоційність виразність змісту. Сьогодні поети орієнтуються на традиційні канони, але адаптують тематику, зміст і форму до сучасних умов. Тож традиційні, узвичаєні жанри модифікуються, еволюціонують завдяки, зокрема таким письменникам, як М. Савка, Л. Мовчун, І. Андрусак, С. Дерманський, Ю. Бедрик, Г. Кирпа, В. Вакуленко та ін. Як результат – наймолодші школярі можуть ознайомлюватися і з короткими двовіршами чи віршами-катренами, і з казками у віршах. Здебільшого вірші сюжетні, що робить їх доступними для молодших школярів [24, 125], на відміну від творів, що зосереджені на внутрішньому станові героїв. Оригінальним є поєднанням сюжетності поезії з емоційністю, психологічністю, мовною оригінальністю у творах Володимира Вакуленка [23].

Особливою в українській дитячій літературі є постать Володимира Вакуленка. Його життя забрали загарбники лише за те, “що він писав казки та вірші рідною мовою та щиро любив українське”. Але з огляду на вік дітей вони не завжди можуть це зрозуміти та чи й варто? Натомість варто прищеплювати молодшим школярам любов до рідного слова через вивчення творів письменника, наскрізь просякнутах “татусевою любов’ю, теплом, гумором”, яким обов’язково переймуться юні читачі, як вказано в огляді від “Освіторії”. Далі йдеться, що вірші Володимира Вакуленка змусять усміхнутися і дошкільнят, і молодших школярів, особливо тих, хто часто чує чужу мову, і кому ще треба відкривати милозвучність української. Автор вплітає в поезію такі симпатичні слівця, як *повесніло, незглибний, ланосійний* тощо, що обов’язково привернуть увагу читачів [21].

Вірші письменника вирізняються образністю, виразністю мовлення та глибоким змістом, навіяним реальними ситуаціями. Писав їх В. Вакуленко для свого сина. Сьогодні небагато творів написаних батьками, а це важливо, бо вони є проявом особливої, батьківської любові, яка, за твердженням психологів,

вирізняється тим, що вселяє впевненість у свої силах, додає самоповаги. Та й сприйняття світу вражає: для когось розфарбовані фломастерами меблі – аж ніяк не привід для позитивних емоцій, а в письменника це лягало в доброзичливий і кумедний сюжет твору [21].

Творчість В. Вакуленка не лише демонструє багатство української мови, а й мотивує читачів до активного мовленнєвого самовираження. Дослідження мовного простору творів письменника дає змогу виявити вплив лексичних, синтаксичних і стилістичних засобів на розвиток мовлення учнів початкової школи, схарактеризувати дидактичний потенціал його текстів у сучасному освітньому середовищі [23, 367]. А ще “життєлюбні та життєрадісні вірші за теперішніх складних часів - немов вітаміни для дитячих душ” [21], тож можна говорити про цю поезію як засіб створення комфортного освітнього середовища, що забезпечує психологічний добробут учнів.

Збірка В. Вакуленка “Татусева книга” – поетична сімейна ідилія. Передусім відзначимо тональність її віршів: світла, спокійна, радісна, життєствердна, грайлива. Вірші в збірці – це низка кумедних ситуацій та персонажів (тато мов веселий козак, що допоміг вихворітися чайнику, бо приладнав носик; кріт, що надумав варити квас із листочків – “не самі ж бо квіти”; татко, що перетворився на коника, щоб довести сина в садок; равлик, якому не вдалося дістатися до школи ні у вересні, ані у жовтні, але аж у листопаді. Поезія призначена для молодших школярів, тож обґрунтованим є тематично-сюжетний вибір [23, 368]. Вірші збірки “Татусева книга” можна згрупувати у такі рубрики:

- колискові:

Хай тобі насниться <...>

Хмарки найсолодші,

Береги із крему,

Щоколадні ночі,

Карамельний ему... (В. Вакуленко).

- скоромовки:

*Стрибне риба в місце рибне –
Най корчасте, та незглибне,
Без рибалки і гачка,
Тільки жаль – без черв'ячка... (В. Вакуленко).*

- каламбури, жарти:

*Розмальований малюк
Від сорочки і до брюк:
Ніжки, ручки, вушка, носик –
Та йому цього не досить (В. Вакуленко).*

- пригодницькі твори, які лише умовно можна назвати так:

*... Песик бігав біля річки,
Позбивав з кущів порічки,
Карасів злякав і птаха
І в багнюку вліз, невдаха (В. Вакуленко).*

Дуже скрупульозно добирає лексику В. Вакуленко: вона легка, проте багата й різноманітна. Герої віршів – представники фауни (ему, жабка, кізка, щурик, слоник, лисонька, їжачок, ведмедик тощо), хоча флористичних найменувань теж багато (реп'яшок, кульбабка, кріп, жоржини, айстри, капуста, дерева, ромашка, порічка тощо). Поетичний словник творить також звична для дітей лексика – назви продуктів, предметів побуту, шкільного приладдя (цукати, квас, шпинат, суп; каструля, горнятко, казанок; скриня, стильні тапки, святкова сорочка; рюкзак, книги, зошит, ручка, фарби тощо). Доступність лексики художніх творів, а відповідно його змісту є запорукою їх популярності [19].

Письменник творить неологізми (вже згадувані повесніло, незглибний, лійконосик, ланосійний), використовує поетизми, рідковживані слова (жбанок, рабатка, яруга, райдужний, сірогрудий). Це впливає на мовлення учнів, змушує їх замислюватися про походження та творення слів, формує в них поняття про

художній стиль як сферу функціонування образного слова. Вірші вражають багатогранністю емоційно-стилістичної шкали: пестливість, ласкавість, лагідність. Таку багатогранність творить накопичення форм із суфіксами суб'єктивної оцінки, передусім зменшувально-пестливими (кульбабка, песик, слізки, листочки, водиця, водичка, лиска, лисонька, ведмедик, мишенята, коник, рюкзачок, борщик, нірка, реп'яшок тощо). Це стосується і дієслів (скажімо, спатки), творення зменшено-пестливих форм яких є характерною рисою української мови. Зменшено-пестливі й здрібнілі форми надають віршам своєрідного інтимно-пестливого, щиросердечного тону, душевності, теплоти, прихильності, народнопоетичного ліризму[23, 369].

Прикладів згрубілих форм у віршах не спостерігаємо, що надає текстам загального позитивно маркованого оцінювання, формуючи ласкаву тональність книги. Мовні каламбури, звукові повтори, мовні ігри письменник створює через накопичення в контексті омонімів, спільнокореневих слів: Славка, ставка; кульбабка, кульбабенята. В. Вакуленко не часто вплітає в тканину творів фразеологізми, однак кілька все ж. До того ж вони зазнають авторських трансформацій, зміни лексичного складу, скажімо, у рядках *Бо уранці на зупинці Ніде впасти порошинці* схрещено дві сталі одиниці, зафіксовані словниками: *ніде голці (яблукові) впасти* ('дуже людно') та *не давати і порошинці впасти* ('дбайливо оберігати, ніжно піклуватися'). Дослідники розмірковують, чи це модифікація лексичного складу фразеологізму (заміна лексичного елемента *голжа* на порошинка для увиразнення значення 'дуже людно', а чи накладання двох одиниць з метою поєднання й підсилення їхніх значень. Унаслідок аналізу роблять висновок, що перший варіант ймовірніший [23, 369].

Синтаксична структура творів теж незвична. Як правило, речення прості чи невеликі складні. Оригінальність синтаксису віршів письменник творить завдяки:

- нагромадженню однотипних одиниць:

1. Повесніло, потепліно - Просинайтесь!

2. Як його полікувати?

Заварити, може, м'яти? (В. Вакуленко)

-синтаксичним фігурам, зокрема поділу речень на самостійні виразні компоненти:

Школа. Дзвоник. Пізня осінь.

Листопад. Дерева кволі (В. Вакуленко).

Вірші В. Вакуленка вибудовані навколо характерного для літератури для дітей тропа – персоніфікації: чайник має нежить, реп'яшок прямує на свято. Властивості людини приписано також тваринам у віршах: бджілка веде бесіду з кротом, щурик намагається сісти вранці на автобус, щоб вирушити засівати поле, лиска причепурилася – одягла нове вбрання. В. Вакуленко не надуживає епітетами, хоча вони відзначені авторським стилем (тиждень ланосійний, трудовий; місце корчастиє, незглибне; тапки стильні). Для окремих віршів саме епітети є наскрізним, текстотвірним, елементом, скажімо, у колисковій [23, 370].

Усі твори у збірці “Татусева книга” викликають усмішку у дітей, а здатність викликати позитивні емоції дуже необхідні сьогодні у творах для дітей:

Равлик повз до школи хутко.

...

За два дні проповз два кроки (В. Вакуленко).

Мова віршів ритмічна й мелодійна, що сприяє розвитку фонетичного слуху й мовленнєвих умінь і навичок на цій основі. Треба акцентувати діалогічність та інтерактивність віршів: письменник постійно звертається до читачів, залучаючи їх до активного слухання й зворотної реакції, вплітає у свої твори діалоги [23, 371]:

Адже другом може бути

Птах заморський, адже так?

Друзі різні є усюди,

Другом може бути всяк! (В. Вакуленко)

Усі поезії збірки зорієнтовані на юного читача. У кожному рядку прочитується любов до сина, а ключовим образом є тато. Мовне оформлення втілює позитивне портретування, важливим у якому є героїзація: тато сміливий; тато турботливий, тато з усмішкою, а не роздратуванням ставиться до дитячих пустощів [23, 371].

Тато в книжці (особливо на малюнках) наче веселий ковбой-козак, який грається з дитиною, малює, «лікує» зламані речі золотими руками та веде за собою в різноколірний, яскравий, кумедний, принадний світ [21]. Тато може втішити та вміло майструвати (*Витри слізки, – каже тато, Носик можна приладнати! (В. Вакуленко)*); тато люблячий і турботливий (*...Птицю сіру став прохати: Не кричіть, будь ласка, птице, Скрізь он темно – подивіться! Через Вас не сплять малята.. (В. Вакуленко)*).

Окрім мовленнєвого потенціалу, вірші Володимира Вакуленка несуть виховний. Письменник не нав'язує, а на прикладі розповідей, історії, вчинків героїв вчить, що є добро, а що є зло. Зокрема письменник намагається прищепити читачам такі риси:

- працьовитість:

*Як же Слоніку вдалося,
Щоб усе так розцвілося,
Не дивуйтеся, звірята, –*

Він-бо працелюб завзятий (В. Вакуленко)

- прагнення до правильного способу життя:

Хоч і пішки – не біда.

Дуже корисна хода! (В. Вакуленко)

- залюбленість в природу, бережливе ставлення до неї:

В лісі осінь. В лісі диво... (В. Вакуленко)

- дружелюбність, товарицькість:

Друзі різні є усюди,

Другом може бути всяк! (В. Вакуленко)

- вихованість, ввічливість: *Не кричить, будь ласка, птице...*
- емпатійності, турботливості:

Як його полікувати?

Заварити, може, м'яти?

А чи липи, чи ромашки...

Врятувати чайник важко! (В. Вакуленко)

- традиційну українську гостинність:

Новосілля крім затіяв –

в зоосаді новий дім.

Став запрошувати звірів:

хом'ячків, мишей (В. Вакуленко).

Як бачимо, мовний простір творів Володимира Вакуленка, зокрема поетичної збірки «Татусева книги», вирізняє багатство лексики та переважання форм із суфіксами зі значенням пестливості, здрібнілості. Педагогічна цінність віршів полягає ще й виховному потенціалові, втіленому в оригінальних мовних формах. Художні тексти письменника сприяють всебічному становленню читачів: зумовлюють їх мовленнєвий розвиток і, відповідно, формування комунікативної компетентності, розвиток мовного чуття і мовного смаку як комплексу оцінок і установок мовця.

Розділ II. Методичні аспекти вивчення мовного простору творів

Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів

початкової школи

1.1. Методи та прийоми розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка для дітей

Сучасна лінгводидактика виробила найзагальніший підхід до роботи над поетичними творами в початковій школі. Вона передбачає перше прочитування і постановку питань по змісту; друге читання, під час якого звертаємо увагу на виразність читання; розкриття змісту в єдності з художніми образами [20, 59-60].

Н. Гавриш наголошує на тому, що ознайомлення дітей з художньою літературою обов'язково передбачає аналіз літературно-художньої структури твору; визначення основної думки, характеристику жанрової, композиційної і мовленнєвої його специфіки. Такі знання важливі як підготовка до складання власних висловлень [9, 15].

Опрацьовуючи художні твори, варто вдаватися до системи методів і прийомів, поєднання яких зумовлене специфікою твору. Це первинне і повторне читання, споглядання природних явищ, бесіди перед читанням і після читання, а також обговорення змісту, мистецькі заняття на основі виучуваного твору, літературні ігри, вікторини, виховні заходи тощо [5, 7].

Відзначимо, що сучасні підручники зорієнтовані на розвиток мовлення учнів, зокрема на основі художніх творів. Зокрема підручник для 2 класу містить завдання типу: бесіди за змістом творів, складання діалогів, розігрування ситуацій спілкування, обговорення прочитаного, робота над лексичним багатством і образними засобами художніх творів, добір фраз, інсценізація, порівняння вірша і пісні на цей вірш, підготовка відеорозповідей, добір означень, написання творів тощо [27]. Багато завдань на основі текстів пропонують також дослідники: виділи головне, розкажи, віднайди інформацію, запиши необхідне, склади усну розповідь тощо [34]. Такі завдання спрямовані на розуміння змісту прочитаного, відтворення тексту, визначення його головної

думки, аналізу вчинків персонажів, побудову коротких усних переказів, написання невеликих творів на основі прочитаного.

Читання є одним із чотирьох видів мовленнєвої діяльності, тому завдяки художній літературі молодший школяр удосконалює своє мовлення, через яке пізнає світ природи, речей, людських відносин. Саме художній твір подає готові мовні форми, характеристики образу, визначення тощо. Через художнє слово учнів практично ознайомлюються з граматичними нормами літературної мови в єдності з її лексикою, фонетикою. Поетичні тексти демонструють мелодійність, пісенність, образність, ритмічність української мови. Із художніх текстів учнів дізнаються багато нових слів, образних висловів, їхнє мовлення збагачується емоційною та поетичною лексикою, уточнюються й активізуються вже відомі слова. Літературна мова художніх творів дає змогу школярам висловлювати ставлення до прочитаного твору, вдаючись до порівнянь, метафор, епітетів та інших засобів художньої виразності. Ознайомлення з творчим доробком письменників у формі книги вибудовує зв'язок між мовним і естетичним розвитком учнів, які засвоюють мову на взірцевих текстах. Книжка формує читача, його погляди і переконання, що є необхідними компонентами успішного навчання в школі [5, 7].

Значний потенціал у цьому мають вірші Володимира Вакуленка для дітей. Світлі, спокійні, радісні, життєствердні, грайливі, вони охоплюють мовну фіксацію низки кумедних ситуацій та персонажів, що зумовлено орієнтацією на молодшого читача. Усі вірші доступні за формою, жанром і стилем для учнів, тож створюють текстову основу для розвитку їхнього мовлення [25, 162].

Аналіз лінгводидактичної літератури дав змогу визначити провідні методи мовленнєвого розвитку молодших школярів: пояснювально-ілюстративний, продуктивний, частково-пошуковий, дослідницький. Їх реалізують через систему прийомів: тренувальні вправи і завдання, різні види творчих робіт, під час яких учні вчаться використовувати у мовленні нові слова, вислови, створювати художні образи [28, 39].

Узагальнення методичного доробку щодо проблеми розвитку мовлення учнів дав змогу виокремити такі види вправ і завдань: репродуктивні (переказ, інсценізація), описові (опис предметів, картин), творчі (складання казок, віршів, переказ з доповненнями), комунікативні (діалоги, ситуативні вправи, дискусії), а також спеціальні (вправи на опрацювання й вивчення скоромовок, прислів'їв, загадок, синонімічного й антонімічного багатства мови, фразеологізмів тощо).

Лексична робота на основі мови художніх творів – органічний і важливий напрям роботи з розвитку мовлення в початковій школі. На уроках мовно-літературної освітньої галузі треба вводити в лексикон учнів нові поняття, терміни, джерелами яких часто є тексти творів. Майже кожен художній твір містить нові слова, поняття тощо. Цінними при опрацювання цих слів є пошукові завдання, скажімо: 1) попрацюйте парами, потлумачивши один одному значення виділених слів; 2) попрацюйте зі словником, чи правильно ви зрозуміли значення слів; 3) довідайтесь про значення нових слів у творі; 4) відшукайте серед низки слів близькі за значенням (або антонімічні) [28, 39.]

У мовленнєвому розвитку учнів важливу роль має робота над синонімами – словами, що мають одне значення. Вони мають різне мовне оформлення й часто – сферу вживання й стилістичне маркування. Для опрацювання синонімічного багатства художніх творів радять пропонувати учням завдання такого типу: пошук слів-синонімів різних частин мови в тексті, добір синонімів до певного слова з художнього твору, характеристики літературного образу через вживання синонімів тощо [28, 39].

Ці завдання є основою для застосування синонімів у власному мовленні. Для цього учням пропонують розгорнуто описати щось або увести нові слова в добре відомий учням контекст. Такі види роботи є доступними для молодших школярів, як і завдання на добір слів із протилежним значенням, адже тексти художніх творів дають змогу добирати пари слів, протилежних за значенням. Формування антонімічних пар також є доступним і цікавим для школярів [28, 39].

Важливо також привертати увагу школярів до такого мовного явища, як багатозначність слова. Художній текст дає змогу учням визначити слова, які мають кілька значень. Для цього варто використовувати такі завдання: придумати словосполучення з багатозначними словами; скласти речення з багатозначними словами різних частин мови тощо.

Фразеологізми збагачують мовлення школярів, надають йому образності та влучності. У сучасних підручниках для початкової школи вміщено чимало фразеологізмів, але вивчення їх на текстовій основі розвиває мовне чуття, вміння визначати значення сталих вислові із контексту. Окрім розвитку мовлення, фразеологічні одиниці мають значний виховний потенціал, а також є засобом збагачення етнокультурних знань учнів [28, 39].

Розширення, активізація та уточнення словника учнів на основі мови художніх творів сприяє змістовності, точності, багатству, доречності їхнього мовлення.

Мовленнєвому розвитку молодших школярів сприяють також народознавчі та краєзнавчі матеріали, важливі історичні, морально-етичні, культурні відомості, носіями яких є художні тексти. Для мовленнєвого розвитку учнів важливо простежувати історію виникнення, походження слова, скажімо, імен героїв, географічних назв тощо [30, 152].

Лінгводидакти відзначають, що найефективнішими методами розвитку мовлення учнів початкової школи є інтерактивні, побудовані на основі діалогу, співпраці, взаємодії усіх учасників освітнього процесу. Інтерактивні методи мають систему правил, яка й забезпечує взаємодію учасників освітнього процесу: 1) думку кожного учня треба враховувати; 2) висловлюватися треба змістовно, чітко, ясно; 3) не варто боятися висловлювати свою думку; 4) спочатку обміркуй, згодом сформулюй та озвуч; 5) спочатку вислухай, відтак обміркуй та озвуч свою позицію; 6) підтверджуй свої думки прикладами, докази обґрунтуй; 7) усі є рівними; 8) обговорюємо сказане чи прочитане, а не людину тощо [1, 11].

Інтерактивне навчання передбачає активну участь усіх школярів, виконання ними підготовчих завдань (прочитати, знайти інформацію), відведення їм часу для обдумування, проведення обговорення виконаних завдань тощо. Яскравими прикладами інтерактивних завдань є сенкан, який передбачає виділення головного, формулювання швидких і коротких висновків. Схема написання сенкану виглядає так: “перший рядок – тема (один іменник), другий рядок – опис теми (два прикметники), третій рядок – дії, пов’язані з темою (три дієслова), четвертий рядок – речення, що передає власне ставлення до теми (фраза із чотирьох слів), п’ятий рядок – синонім, висновок до теми (одне слово)” [1, 11].

Іншими прикладами інтерактивних методів є “Незакінчені речення”, завдяки якому учні активно взаємодіють, актуалізують опорні знання, вільно, змістовно висловлюють свої думки за певними темами, узагальнюють, систематизують, тому доречно вдаватися до цього методу на початку або на завершенні уроку, а також комбінувати із застосуванням інших інтерактивних методів “Обговорення в загальному колі” або “Мікрофон” [1, 12].

Ігрові технології доцільно використовувати для підвищення інтересу дітей до вивчення мови, збагачення їхнього словника. Використання ігрових технологій для розвитку мовлення учнів початкової школи є ефективним не лише завдяки підвищенню мотивації, а й через залученість учнів та кращому засвоєнню матеріалу. Ігри допомагають розвивати словниковий запас, граматичні навички, зв’язне мовлення, фонематичний слух та комунікативні здібності через різноманітні завдання, наприклад, “Лото” для лексики, “Спіймай звук” для фонематичного слуху, рольові ігри для практики мовлення в різних ситуаціях. Дослідження доводять, що учителі вважають ігрові технології дієвим методом навчання в початковій школі, тому 85% – часто їх використовують, 40% учителів використовують ігри, щоб зробити процес навчання цікавим, 35% – для активізації пізнавальної діяльності учнів [13, 144.]

Власне лінгводидактичним прийомом навчання української мови, а особливо розвитку мовлення учнів є мовленнєві ситуації. Поезії В. Вакуленка – багатий матеріал для створення мовленнєвих ситуацій в освітньому процесі. Вправи ситуативного характеру є ефективним засобом моделювання мовленнєвих ситуацій в умовах школи. Скажімо, кріт знайшов вихід з ситуації, коли страус не зміг зайти на гостину. Придумайте, як варто перепросити в такій ситуації [25, 163]

Ситуаційні вправи створюють комунікативну мотивованість мовленнєвої діяльності й відбивають специфіку комунікації. Ситуації в таких вправах передбачає вибір молодшими школярами певної лінії поведінки. Мовленнєва ситуація спонукає учнів висловити емпатію, оцінку подій, вчинків, розтлумачити, переконати, довести, спростувати, з'ясувати щось тощо. Саме назва суті ситуації вказує на її жанрову належність. Зміст висловлювань значною мірою визначає їхню вербальну форму. Саме в мовленнєвих ситуаціях створено умови, наближені до життя, які дають змогу застосувати вивчений граматичний матеріал у різних типах і стилях висловлювання, реалізувати різні типи комунікативної взаємодії співрозмовників [2, 2–3].

Художні твори В. Вакуленка мають потенціал слугувати матеріалом для створення проблемних ситуацій. Сьогодні це тренд у світовій літературі для дітей, тож варто проблемні завдання впроваджувати й в українську літературну традицію. Це своєрідне обговорення на основі змісту прочитаного, яке акцентує певні моменти художнього тексту, які юні читачі можуть сприйняти не однозначно – такі собі «підказки для дорослих», вміщені наприкінці книги. Ці підказки полягають в тому, щоб запропонувати читачеві відкрите запитання щодо змісту прочитаного тексту для спільного обговорення й формулювання певних висновків. Мета цих завдань – створити сприятливе для розвитку мовленнєвої творчості учнів освітнє середовище, у якому на основі фактуальної інформації тексту відбувається розвиток

критичного мислення, емоційних, соціальних, інтелектуальних аспектів особистості учнів, їхня соціалізація [23, 369].

Ситуація проблемного характеру на основі вірша “Новосілля”

Хазяїн-кріт надумав звати на святковий обід “аборигенів” – мишей, хом’яків, а також чужинецького гостя – страуса. Але трапилася халепа, адже страус не зміг зайти в нірку. Тож метикуватий кріт, створений дружелюбним письменником, знайшов “правильний”, показовий для юних читачів вихід із незручної ситуації – підсунув стіл до вікна, щоб страус міг теж почастиватися, бо “головою лиш проткнути дірку зміг він у вікні” (В. Вакуленко).

Українським школярам одразу має спасти на думку казка Івана Франка “Лисичка і Журавель”, яку вивчають у початковій школі: лукава Лисичка позвала на гостину Журавля, добре відаючи, що він не зможе їсти ріденьку, розмазану по тарілці кашу. Журавель не ликом шитий, тож відплатив їй: наварив м’яса та овочів і склав усе в горщик з вузькою шийкою [23, 369]. Безумовно, дружби в Лисички і Журавля не склалося, бо в основі їхніх стосунків було закладено хитрий намір і їхня комунікація, попри видиму ввічливість, мала конфліктний характер. Зовсім інша історія взаємодії крота і страуса. Учням пропонують це обговорити.

Порівняй дії обох господарів. Хто, на твою думку, вчинив правильно?

Чи вчинив би ти так, як Лисичка?

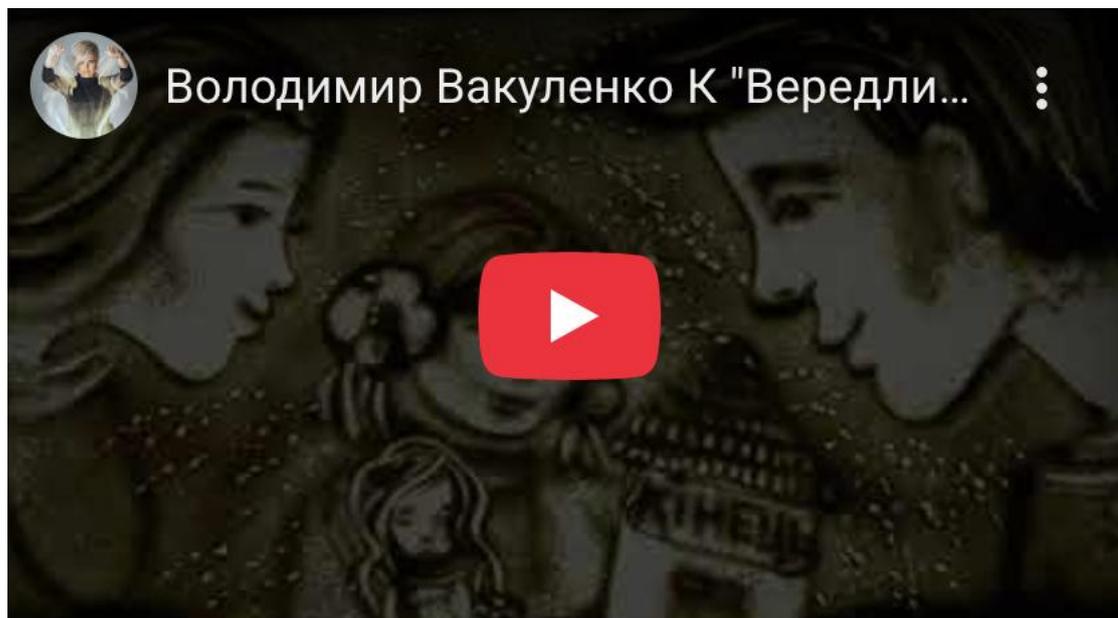
Як би вчинив ти на місці Журавля?

Опиши характер крота. Зроби висновок про те, від чого залежать приятельські стосунки.

Чи запросить страус крота в гості? Як складуться їхні подальші стосунки?

Освітній і виховний потенціал заклав письменник і в своїх казках, які до того ж отримали сучасну презентацію. Скажімо, казка «Вередлива Настуня»

тримала аудіоверсію із чудовою пісковою анімацією, яку можна прослухати й переглянути.

Джерело [21]

Казка описує звичні, а отже, актуальні для сучасних дітей предмети й події, вдаючись до номенів гаджет, інтернет-шопінг, комп'ютерний вірус, кібербезпека. Особливу увагу письменник звернув на споживацьке ставлення дівчинки до речей.

Пропонуємо такі види роботи над казкою.

1. Запиши риси характеру Настуні. Які риси характеру є протилежними до записаних?
2. Пригадай і запиши, які схожі за значенням слова ти почув у казці.
3. Склади і запиши два речення за змістом казки. Виконай звуковий аналіз кількох слів на вибір.
4. Вправа "Мікрофон": учні мають висловити своє ставлення до прослуханого, свою думку обґрунтувати.
5. Уяви себе іграшкою Настуні. Розкажи цю розповідь від її імені.
6. Придумай продовження казки.

Отже, художні твори Володимира Вакуленка в освітньому процесі сприяють мовленнєвому зростанню учнів початкової школи. Добір

письменником лексики, художніх засобів та сюжетних ліній сприяють формуванню мовленнєвої компетентності учнів, розвитку їхньої уяви та формуванню стійкого інтересу до читання.

2.2. Перевірка ефективності розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка

Перевірку ефективності розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка ми проводили в Котівській гімназії імені Михайла Логина Яворівської міської ради Львівської області протягом вересня-жовтня 2025 р. в 2 класі.

Мета дослідження – довести ефективність роботи з розвитку мовлення учнів початкової школи на основі мови творів Володимира Вакуленка.

Завданнями перевірки в умовах закладу освіти були:

- визначити теоретико-методологічні засади дослідження;
- підібрати діагностичний інструментарій;
- виявити початковий рівень розвитку мовлення учнів початкової школи;
- розробити завдання для розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка та апробувати їх у 2 класі зазначеного закладу освіти;
- проаналізувати результати, визначити проблемні моменти, сформулювати висновки.

Базовим для нашого дослідження був інтегрований підхід до навчання в початковій школі. Дослідження вчених у галузі початкової освіти дають підстави стверджувати, що вирішення проблем особистісно зорієнтованої освіти і її продуктивності часто пов'язане з інтеграцією змісту освіти. Саме інтеграція змісту освіти структурує знання, представляє їх учням як систему взаємозв'язків, сприяє підвищенню мотивації навчальної діяльності [18, 4.]

Сьогодні педагогічна наука орієнтується на твердження, що продуктивне опанування учнями знаннями та подальше їх використання вимагає встановлення широких зв'язків як між різними навчальними темами, так і між різними дисциплінами загалом. Інтегроване навчання, яке передбачає повтор і доповнення навчального матеріалу на різних предметах дає набагато кращий результат, аніж традиційне вивчення дисциплін. Інтегрований підхід сприяє системності, розвиває здібності перенесення та застосування знань в інші галузі [18, 4].

За принципом інтеграції вибудовано курс мовно-літературної освітньої галузі в типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом Шияна Р. Б., для 1-2 класів, за якою проводиться навчання в закладі освіти, де ми апробували розроблені завдання. Наголосимо, що проблема розвитку мовлення учнів на основі художніх творів Володимира Вакуленка суголосна із низкою завдань, які реалізують мету мовно-літературної освітньої галузі. Під час дослідження задекларовані програмою завдання ми адаптували до проблеми вивчення мовного простору творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи: 1) виховання стійкої мотивації до читання та прагнення вдосконалювати своє мовлення (захопиви веселі тексти зацікавлюють дітей читанням, впливають на розвиток їхнього мовлення); 2) опрацювання художніх творів письменника сприяє самовияву молодших школярів та взаємодії між ними через розвиток комунікативних умінь, зокрема діалогічного мовлення; 3) розвиток уміння вдумливого читання і базових правописних умінь відбувається саме на основі цікавих текстів; 4) збагачення духовного світу учнів відбувається через естетичне сприймання художніх творів Володимира Вакуленка та осмислення їх основних ідей; 5) ці тексти сприяють розвитку уяви та творчого мислення учнів; формують в них уміння роботи з текстом, зокрема художнім; 6) розвиток здатності спостерігати за мовними явищами, експериментувати зі звуками, словами, фразами для опанування початкових лінгвістичних знань і норм української мови ефективно

можна здійснювати на текстах, призначених для дітей; 7) створення сприятливого мовного середовища, зокрема й через опрацювання творів сучасних українських письменників різної тематики та жанрів [31, 4].

Як бачимо, навчання мови тісно пов'язане з художнім текстом. Загалом дослідники сьогодні одностайні в тому, що вивчення мовних явищ має відбуватися за текстоцентричним підходом. Текст - універсальний матеріал для розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності. Давно доведено, що центральне місце в підручнику має посідати текст, на основі якого й мають реалізовувати завдання розвитку аудіативних умінь, умінь правильно, свідомо й виразно читати, переказувати, вести діалог тощо. Водночас безумовним є те, що тексти слугують дидактичним матеріалом подання лінгвістичного матеріалу, формування відповідних умінь і навичок [33, 11].

Визначення текстів центральним компонентом розвитку мовлення учнів висуває до них низку вимог, без врахування яких текст стає більше засобом розвитку читацьких умінь. Так, тексти мають відповідати дидактичним і лінгводидактичним вимогам, зокрема віковим особливостям учнів, бути доступним для них, цікавим, мати естетичне, виховне й пізнавальне значення, містити ті мовні одиниці, що є об'єктом засвоєння. Тож добір текстів – основоположний момент у реалізації текстоцентричного підходу до навчання [33, 12]. Вважаємо, що твори Володимира Вакуленка для дітей відповідають зазначеним критеріям. Їхнє уведення в структуру уроку, однак, вимагає методичної підготовки учителя: підібрати до певної теми, розробити на їхній основі вправи і завдання, які б охоплювали вивчення лінгвістичних понять і явищ, розвиток читацьких умінь і навичок, а також сприяли б мовленнєвому становленню учнів.

Робота над текстом, безумовно, формує також читацьку компетентність молодших школярів – комплексну здатність розуміти, аналізувати, інтерпретувати та послуговуватися інформацією з різних текстів. Це не просто технічна навичка читання, а вміння критично оцінювати зміст, висновкувати,

використовувати здобуті знання на практиці. Її суть полягає також в оволодінні учнями сукупністю знань, умінь і навичок, а також ціннісних ставлень, що уможлиблюють самостійне орієнтування в колі дитячого читання й здатність молодших школярів до подальшого навчання, пізнання, саморозвитку [8, 643].

Дослідження підготовки учнів різних країн (2018 р.) засвідчили, що “успішними у житті є ті школярі, які виявляють інтерес до читання і вважають його важливим складником свого життя”. Це підтверджує універсальність уміння читати в системі культурних надбань людства XXI століття. Сьогодні читання не вважають вмінням, яке набувається лише протягом перших років навчання в школі, а як складник навчання впродовж життя [8, 642]. Додамо, що від розвитку читацької компетентності залежить ефективність навчання загалом, адже знання здобувають через опрацювання інформації. Так само високий рівень розвитку читацької компетентності забезпечує успішну особистісну й професійну реалізацію в майбутньому.

Лінгводидактичною основою дослідження є закладені в типовій освітній програмі результати навчання, реалізовані через діалогічне та монологічне мовлення, роботу з інформацією та мовленнєвий етикет. Основними результатами навчання для нашого дослідження є:

- відтворення основного змісту повідомлення відповідно до мети;
- виокремлення цікавої для себе інформації та передачі її іншим;
- висловлення своїх думок щодо певного повідомлення, тексту; пояснення своїх вподобань;
- висловлення своїх поглядів, намагання зробити так, щоб воно було зрозуміле і цікаве для інших осіб; правильна вимова загальноживаних слів;
- розповідь про свої відчуття та емоції від прослуханого/побаченого; ввічливе спілкування [31, 6-7].

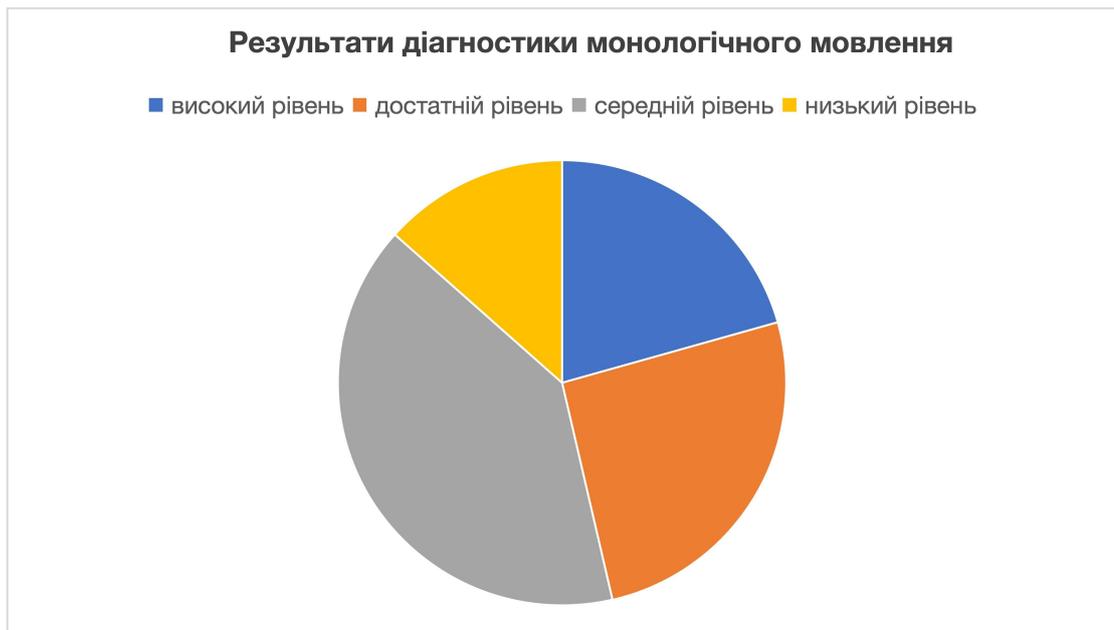
Програма також передбачає опрацювання художніх текстів українських авторів, які б розкривали тематику пригод, фантастики, сім'ї, дружби,

відданості, любові до рідного краю, України тощо; робота над мовою цих творів, над їхньою інтерпретацією та впливом творів на читача [31, 9].

На першому етапі дослідження було здійснено аналіз початкового рівня розвитку мовленнєвих компетентностей учнів з вибірки дослідження. Для цього було проведено опитування учителів, а також запропоновано завдання для визначення стану розвитку монологічного та діалогічного мовлення учнів. Для оцінки монологічного мовлення учням було запропоновано описати зображене на малюнку (опис тварини, природи); розповісти про улюблений мультфільм, про свою мрію, переказати улюблену казку; привітати однокласника з днем народження; переказати текст, написати своє враження від почутого.

Критеріями оцінювання були обсяг мовлення, змістовий аспект мовлення (повнота розкриття теми, правильність висловлювання думки, дотримання логічної структури), його оформлення (граматична правильність, правильна вимова, лексичне багатство та різноманітність, стилістична відповідність, дотримання мовних норм). Оцінювали також володіння невербальними засобами спілкування (зоровий контакт, міміка, жести). Результати дослідження: високий рівень - 20% учнів; достатній рівень - 25%; середній рівень - 39 % учнів; низький рівень продемонстрували 13% учнів. Виявлені показники вказують на наявність у багатьох другокласників середніх показників сформованості монологічних умінь та навичок, що висвітлює необхідність організації роботи з розвитку мовлення завдяки сучасним педагогічним технологіям на основі зокрема й художніх творів Володимира Вакуленка для подальшого вдосконалення процесу навчання української мови.

Результати діагностики монологічного мовлення наводимо в діаграмі.

Рівень розвитку діалогічного мовлення ми діагностували на основі діалогів з однокласником (діалог про улюблений мультфільм, а також про проведені літні канікули), на основі дидактичних рольових ігор “Зумій відмовитися” (учитель у ролі однокласника просив учня дати свою улюблену іграшку), “Зумій попросити” (учень просив про послугу учителя в ролі однокласника), на основі ймовірного продовження запропонованого діалогу:

- Привіт! Чи був(ла) ти колись у зоопарку?

- ...

При оцінці діалогічного мовлення враховували такі критерії: обсяг, повнота, змістовність, логічність, точність, виразність, доречність, а також дотримання мовних норм. Також оцінювали здатність досягати комунікативної мети, підтримувати розмову, висловлювати та аргументувати свої думки та погляди, а також вміння дотримуватися мовленнєвого етикету.

Діагностика рівня розвитку діалогічного мовлення другокласників виявила, що учні здебільшого могли підтримувати розмову, формулювали змістовні репліки, однак допускали помилки у вживанні слів, могли відповідати ухильно, деякі відповіді мали уривчастий, фрагментарний характер. 22 % учнів продемонстрували високий рівень діалогічного мовлення. Вони давали чіткі відповіді, аргументовано висловлювали свої думки, точно розповідали про

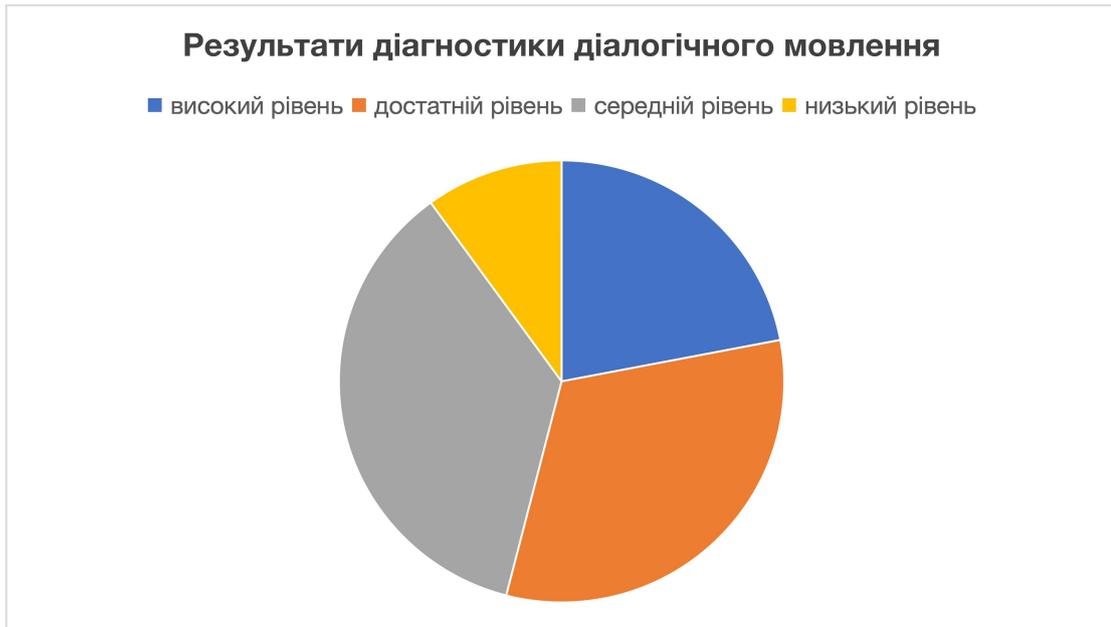
героїв твору, характеризували їх. Ці репліки засвідчили багатство й різноманітність мовлення, його чіткість, точність, змістовність, логічність, виразність. Учні проявляли ініціативність, відкритість до спілкування, вербалізували оригінальні думки.

32 % школярів продемонстрували достатній рівень розвитку діалогічного мовлення. Здебільшого продюковані ними висловлення були повними, змістовними, послідовними, репліки відповідали запитуваному, були вичерпними, аргументованими, учні вдавалися до етикетних формул, до позамовних засобів спілкування. Створені ними діалоги засвідчили багатство й різноманітність мовлення учнів, його чіткість, логічність, виразність, однак в них траплялися мовленнєві помилки. Репліки були не типовими, не очевидними, мовлення виразне. Учні проявляли ініціативність, відкритість до спілкування.

36 % школярів продемонстрували середній рівень розвитку діалогічного мовлення. Загалом вони непогано діалогізували, здебільшого репліки відповідали запитуваному, учні послуговувалися етикетними формулами, однак здебільшого ігнорували позамовні засоби, їхні репліки були невеликими, так само як і діалоги. Ці учні не завжди виявляли здатність до встановлення зв'язків у репліках діалогу та не виявляли ініціативи в спілкуванні. Деякі діти соромилися, тож мали певні труднощі під час створення діалогу.

10% учнів виявили низький рівень розвитку діалогічного мовлення: допускали грубі помилки, потребували підтримки у відповідях, озвучували лише 1-2 репліки, з труднощами пояснювали або не пояснювали свої думки і твердження, іноді відмовлялися виконувати завдання, відволікалися, мовчали або лаконічно погоджувалися чи не погоджувалися.

Результати діагностики діалогічного мовлення наводимо в діаграмі

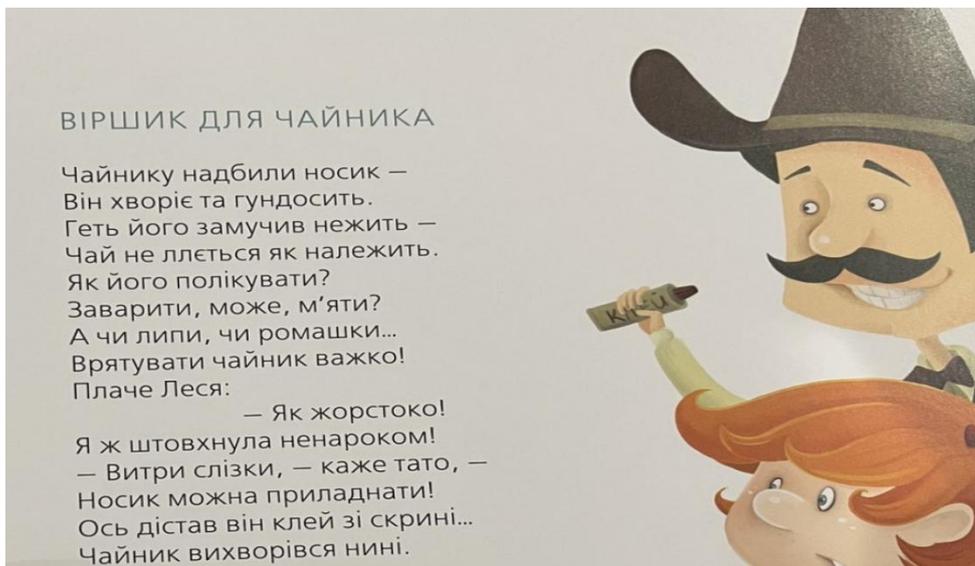
Відзначимо, що діалогічне мовлення дещо легше дається учням, що засвідчують результати (вищі показники високого та достатнього рівнів). Це зумовлено, на нашу думку, кількома факторами: 1) менше мовленнєве навантаження (репліки невеликі порівняно із зв'язним текстом, є можливість реагувати поступово); 2) контекст нашо вухує учня на мовленнєву реакцію, а також почерговість реплік не вимагає такої структури й зв'язності, як монолог; 3) для учнів діалоги є природнішими, ніж монологи: вони звикли спілкуватися з однокласниками й учителем, тож для них це звична комунікативна модель, хоча учитель у ролі однокласників дещо насторожував учнів. Натомість монологічне мовлення вимагає більшої самостійності та організованості у викладі думок, розгорнутішого аргументування, логічної структури висловлення без реакцій співрозмовника.

Також ми провели діагностику умінь і навичок аудіювання, читання, письма другокласників на основі виучуваного матеріалу й оцінювання вчителя відповідно до критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів. Результати наводимо в таблиці.

	Аудіювання	Читання	Письмо
Високий рівень	25 %	22 %	20 %
Достатній рівень	42 %	38 %	34 %
Середній рівень	23 %	30 %	32 %
Низький рівень	10 %	10 %	14 %

Основний етап дослідження передбачав опрацювання мови художніх творів Володимира Вакуленка для дітей задля їхнього мовленнєвого зростання. Для цього ми розробили завдання на основі текстів письменника й впровадили їх в освітній процес. Наведемо взірці розроблених завдань.

Завдання 1 (акцент на розвитку умінь на навичок виразного читання, монологічного мовлення учнів).

Джерело [3].

- Прочитай вірш Володимира Вакуленка для дітей

Лексична робота

Гундосити - нерозбірливо розмовляти.

Як належить - так, як має литися.

Приладнати - прикріпити.

Вихворівся - одужав.

Мовні завдання

Проаналізуй звуковий склад слів м'ята, нежить.

- Знайди пари слів, які римуються.
- Які емоції викликає у тебе поезія?
- Що тобі сподобалося у вірші?
- Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. Як треба читати такі речення? Повправляймося.

- Поекспериментуйте: спочатку прочитайте однотонно, а потім з відповідною інтонацією в кінці речень, що виражають питання та емоції. Який висновок можна зробити?

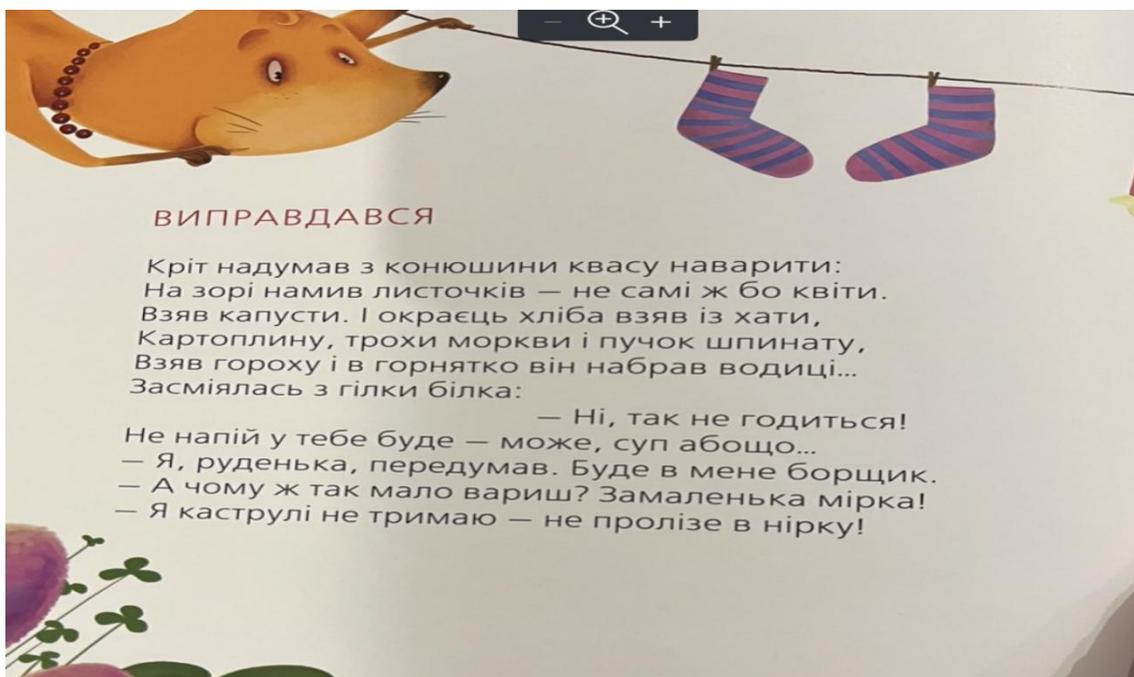
- Подумайте, де при читанні треба робити паузи. Чому?

- Поекспериментуйте: спочатку прочитайте без пауз, а потім з паузами. який висновок можна зробити?

-Якими рисами наділено чайника? З якою метою письменник вдався до оживлення чайника?

Підготуйте невелику розповідь про лікарську рослину.

Завдання 2 (акцент на розвитку умінь на навичок виразного читання, діалогічного мовлення учнів).

Джерело [3].

Лексична робота

Квас – традиційний кислий напій.

Надумати – задумати.

На зорі – дуже рано.

Не годиться – не варто.

Абощо – щось подібне.

Мірка – посуд для вимірювання об'єму продуктів.

- Чи сподобався тобі вірш? Чому?

- У попередньому вірші письменник наділив рисами людини неживий предмет - чайник. А як у цьому вірші?

- Прочитай виразно ще раз розмову крота і білки. Поміркуй, що б ти запитав у крота. А в білки?

Склади свій діалог з кротом або білкою.

Мовні завдання

Прочитай пари слів гілка – білка, мірка – нірка. Якими звуками вони різняться? Добери і запиши свою пару таких слів.

Розташуй слова вірша, що відповідають на питання хто? що?, в алфавітному порядку.

Завдання 3 (акцент на розвитку умінь на навичок аудіювання).

Прослухайте вірш Володимира Вакуленка “День народження кульбабки” (виразне читання учителя або прослуховування аудіокниги “Татусева книга”, що є у вільному доступі [4]).

Лексична робота

Реп'яшок, реп'ях – назва рослин, чиї чіпкі суцвіття чіпляються на одяг, хутро тварин.

Виконайте завдання.

1. Куди прямував реп'яшок?

1) у сусідній садок; 2) до річки, 3) у ліс, 4) у сусіднє болото.

2. Яке свято планував відзначити реп'яшок?

1) день народження кульбабки, 2) улов карасів, 3) свято урожаю порічки, 4) день народження жабки.

3. Як вирішив реп'яшок дістатися на свято?

1) на крилах птаха, 2) на собачому кожушку, 3) на жабці, 4) по річці.

4. Хто повідомив реп'яшку новину?

1) карась, 2) птах, 3) песик, 4) жабка.

5. Коли планував песик дістатися на свято?

1) вранці, 2) опівдні, 3) під вечір, 4) вночі.

6. З ким дружив реп'яшок?

1) з жабкою, 2) з песиком, 3) з кульбабкою, 4) з карасем.

7. Чому забруднився кожушок песика?

1) бо песик бігав коло річки, 2) бо песик ловив карасів, 3) бо песик бігав довкола кущів порічки, 4) бо песик в багнюку вгруз.

8. Хто такі кульбабенята?

1) дітки кульбаби, 2) сусіди кульбаби, 3) друзі песика, 4) друзі реп'яшка.

9. Як називає письменник песика?

1) невдаха, 2) бідолаха, 3) сердега, 4) бідака.

10. Як письменник ставиться до реп'яшка і песика?

1) неприязно, 2) лагідно, 3) сухо, 4) грубо.

Мовні завдання.

Склади і запиши два питальні речення за змістом вірша.

Запиши слова кульбабка, реп'яшок, виконай їх звуковий аналіз.

Завдання 4 (акцент на розвиток умінь і навичок письма, виразного мовлення).

- Прочитайте скоромовку.

- Яку казку розповіла кізка дітям? Зверни увагу на слова скоромовки.

Який висновок можна зробити?

- Перепишіть скоромовку. Перевірте написане (поміняйтеся зошити з сусідом за партою). Проаналізуйте помилки, якщо є. Поміркуйте, чому ви їх допустили. (Аналіз помилок).

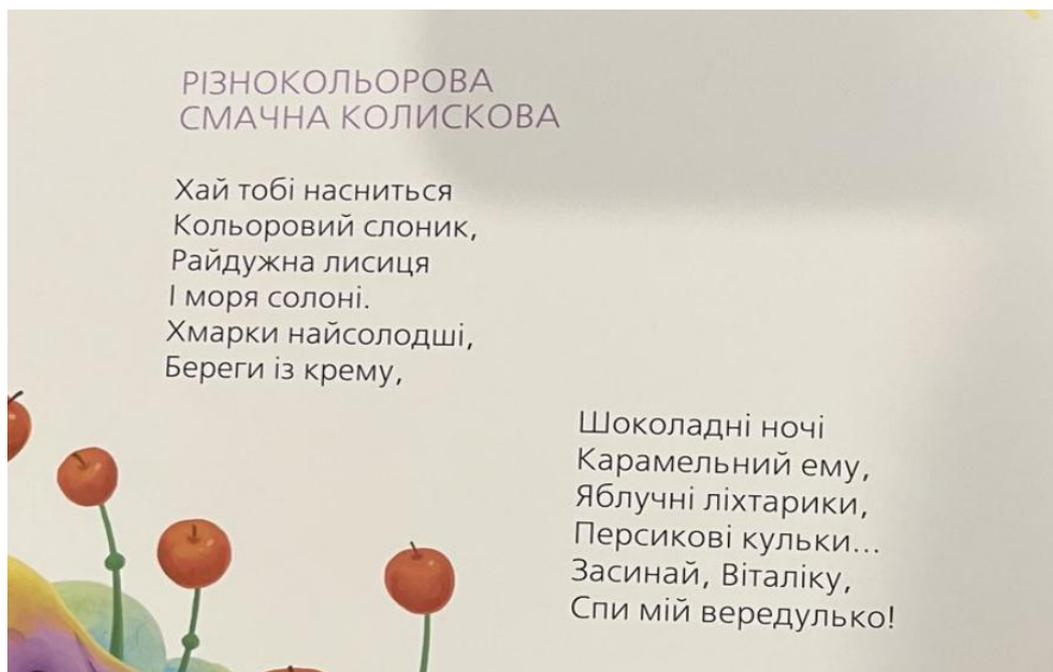
- Розгляньте малюнок. Що видалося вам дивним?

- Вивчіть скоромовку та розкажіть її в класі.

Джерело [3].

Завдання 5 (акцент на розвитку мовленнєво-творчих умінь і навичок учнів, умінь і навичок письма).

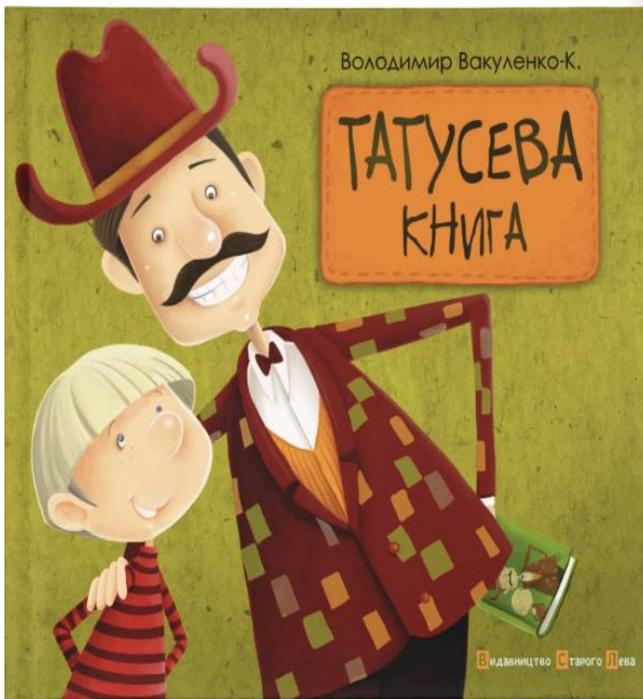

Джерело [3].

- Прочитай колискову. Розкажи про її призначення.
- Які тварини згадує письменник у колисковій?
- Розкажи, як ти уявляєш райдужну лисицю, карамельного ему?
- Про кого б ти написав колискову? Чому? Якими словами ти б описав його?
- Склади та запиши колискову.

На підсумковому етапі дослідження при провели повторний моніторинг мовленнєвого розвитку молодших школярів.

Для оцінки монологічного мовлення учням було запропоновано описати зображення з книги Володимира Вакуленка “Татусева книга” (див. зображення 1, 2), розповісти про вірш письменника, який найбільше сподобався.

Зображення 1. Джерело [3].

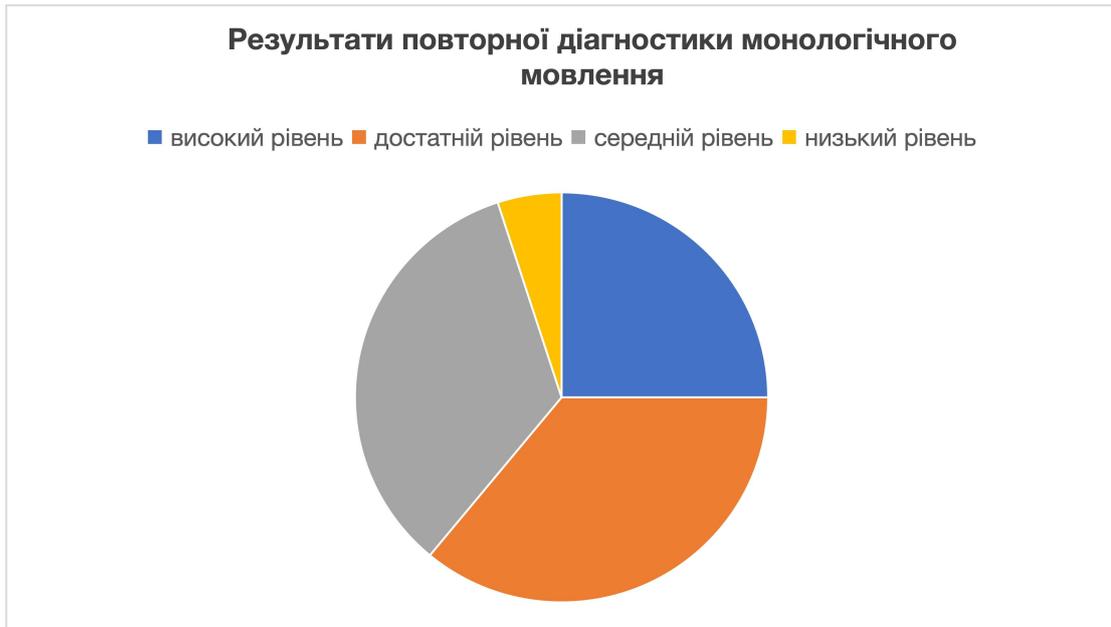

Зображення 2. Джерело [3].

Критерії оцінювання та методика проведення оцінювання відповідала початковому етапові дослідження. Наводимо результати.

Результати дослідження: високий рівень - 25% учнів; достатній рівень - 36 %; середній рівень - 34 % учнів; низький рівень продемонстрували 5 % учнів. Виявлені показники вказують на наявність у більшості другокласників високих і достатніх показників сформованості монологічних умінь та навичок, що підтверджує ефективність організації роботи з розвитку мовлення на основі художніх творів Володимира Вакуленка.

Результати діагностики монологічного мовлення наводимо в діаграмі.

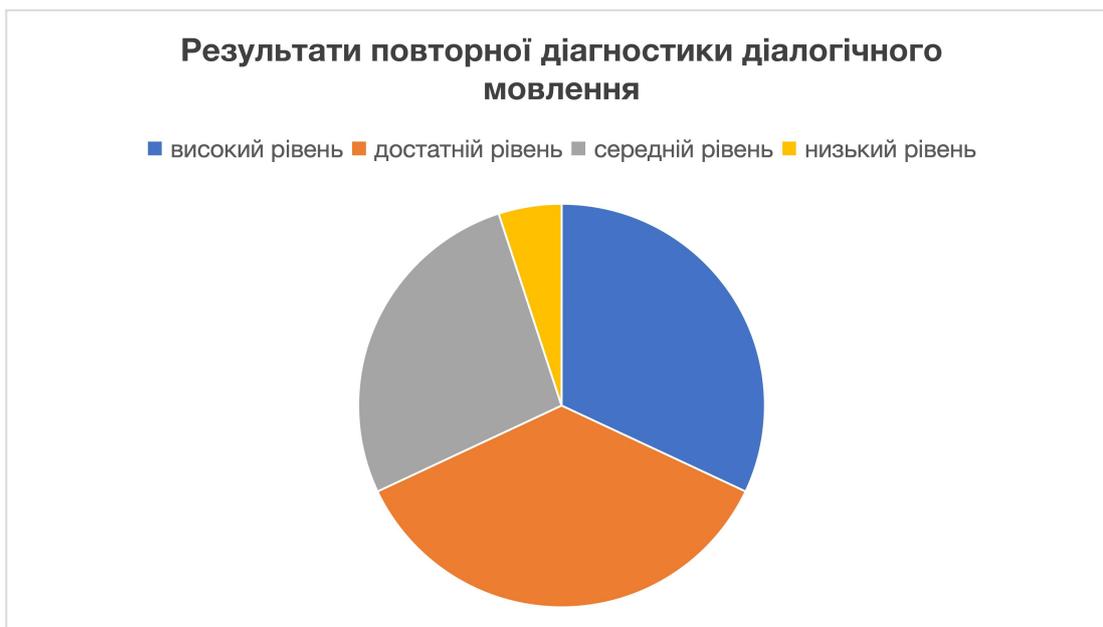
Як бачимо, зріс відсотковий показник учнів, монологічне мовлення яких оцінено на високий рівень (на 5%). Так само зріс відсотковий показник учнів, які монологічне мовлення яких оцінено на достатній рівень (на 11 %). Відповідно знизився відсотковий показник учнів, монологічне мовлення яких оцінено на середній рівень (на 5%) і низький рівень (на 8%). Це засвідчує ефективність використання творів Володимира Вакуленка як мовленнєвих стимулів, взірців, текстів для письма, читання й аналізу, а також основи для мовленнєвої творчості учнів.

Повторно рівень розвитку діалогічного мовлення ми діагностували на основі діалогів з однокласником (діалог на основі вірша “Новосілля”), на основі дидактичної рольової гри “Зумій попросити” (на основі вірша “Сполоханий сон”), на основі ймовірного продовження запропонованого діалогу:

- Чи знаєш ти, що Володимир Вакуленко свої вірші написав для сина?
Чому можна так подумати?

- ...

Результати дослідження: високий рівень - 32% учнів; достатній рівень - 36 %; середній рівень - 27 % учнів; низький рівень продемонстрували 5 % учнів. Виявлені показники вказують на наявність у більшості другокласників високих і достатніх показників сформованості діалогічних умінь та навичок.

Як бачимо, зріс відсотковий показник учнів, монологічне мовлення яких оцінено на високий рівень (на 10%). Так само зріс відсотковий показник учнів, монологічне мовлення яких оцінено на достатній рівень (на 4 %). Відповідно знизився відсотковий показник учнів, монологічне мовлення яких оцінено на середній рівень (на 9%) і низький рівень (на 5%). Це засвідчує ефективність використання творів Володимира Вакуленка як мовленнєвих стимулів для створення діалогів учнями початкової школи.

Також ми провели повторну діагностику умінь і навичок аудіювання, читання, письма другокласників. Результати наводимо в таблиці.

	Аудіювання	Читання	Письмо
	Було-стало	Було-стало	Було-стало
Високий рівень	25 % - 30 %	22 % - 26 %	20 % - 24 %
Достатній рівень	42 % - 46 %	38 % - 42 %	34 % - 38 %
Середній рівень	23 % - 20 %	30 % - 26 %	32 % - 28 %
Низький рівень	10 % - 4 %	10 % - 6 %	14 % - 10 %

Як бачимо, результати покращилися. Найбільше якісне зростання спостерігаємо щодо умінь та навичок аудіювання, але зріс рівень читання і письма. Це засвідчує позитивну динаміку в результаті цілеспрямованої

методичної роботи з розвитку мовленнєвої діяльності другокласників на основі художніх творів Володимира Вакуленка для дітей. Порівняння первинних і вторинних результатів продемонструвало, що учні проявили зростання рівнів сформованості відповідних видів мовленнєвої діяльності. Повторна діагностика виявила кращі результати: учні краще сприймають на слух, упевненіше читають, більш грамотно виконують письмові завдання, продукують висловлення у формі монологу й діалогу. Це свідчить про ефективність використання творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи. Отже, проведена робота сприяла суттєвому поліпшенню мовленнєвої компетентності другокласників.

Висновки

Термін *мовлення* охоплює кілька значень, серед яких виокремимо такі: діяльність людини, яка послуговується мовою для спілкування, вираження емоцій, думок; постійно повторюваний процес спілкування однією мовою; конкретно застосовані мовні засоби.

Розвиток мовлення учнів є компонентом ключової компетентності, яка покликана сформувати школа, а саме: спілкування українською мовою, що проявляється у вмінні письмово та усно висловлювати через слухання, говоріння, читання, письмо у двох формах – монологічній та діалогічній. Розвиток мовлення молодших школярів охоплює кілька напрямів: розбудова лексики завдяки активізації, збагаченню, уточненню, вивчення мовленнєвих понять і закономірностей, опанування фонетики, словотвору, синтаксису, формування умінь і навичок зв'язного мовлення.

Розвиток мовлення учнів має відбуватися за компетентнісним, особистісно зорієнтованим, комунікативно-діяльнісним підходами на основі принципів посильності, активності, систематичності та послідовності, наочності. Мова поетичних творів для дітей впливає на формування комунікативної компетентності учнів через їхній мовленнєвий розвиток. Поетичні тексти – це мовні еталони для наслідування. Тож лексика цих текстів має відповідати запитам молодших школярів: бути сучасною, водночас літературною, високохудожньою, зрозумілою, живою. Саме художній твори, зокрема поетичні, розкривають якнайповніше образність слова, наповнюючи його новими смислами, творячи нові образи.

Вірші Володимира Вакуленка вирізняються високою образністю, виразністю мовлення та глибоким змістом, навіяним реальними ситуаціями, кумедно описаними письменником. Мовний простір В. Вакуленка демонструє багатство української мови, її лексичне, граматичне і стилістичне різноманіття, а також мотивує читачів до активного мовленнєвого самовираження. Мовною

ресою поетичних творів для дітей є словоформи із суфіксами пестливості, здрібнілості. Педагогічна цінність віршів полягає в тому, що в різноманітних жанрах (скоромовки, колискові, каламбури, пригодницькі твори) в оригінальних мовних формах закладено ще й виховний потенціал для формування в учнів працьовитості, гостинності, ввічливості, емпатійності, товариськихкості.

Сучасна лінгводидактика роботу над поетичними творами в початковій школі описує як кількаетапний процес: перше прочитування і постановку питань про зміст; друге читання, під час якого звертаємо увагу на виразність; розкриття змісту в єдності з художніми образами. Наскрізним і обов'язковим видом роботи є аналіз літературно-художньої структури твору, визначення його основної думки, характеристику жанрової, композиційної і мовної специфіки.

Найефективнішими методами роботи з розвитку мовлення учнів початкової школи є інтерактивні. Їх реалізовує серед іншого система вправ і завдань: репродуктивні (переказ, інсценізація), описові (опис предметів, картин), творчі (складання казок, віршів, переказ з доповненнями), комунікативні (діалоги, ситуативні вправи, дискусії), а також спеціальні (вправи на опрацювання й вивчення скоромовок, прислів'їв, загадок, синонімічного й антонімічного багатства мови, фразеологізмів тощо).

Використання ігрових технологій з метою розвитку мовлення учнів початкової школи є ефективним не лише завдяки підвищенню мотивації, а й через залученість учнів та кращому засвоєнню матеріалу. Ігри допомагають розвивати словниковий запас, граматичні навички, зв'язне мовлення, фонематичний слух та комунікативні здібності через різноманітні завдання.

Перевірку ефективності розвитку мовлення учнів початкової школи на основі творів Володимира Вакуленка було проведено в Котівській гімназії імені Михайла Логина Яворівської міської ради Львівської області протягом вересня-жовтня 2025 року в 2 класі. Метою дослідження було довести ефективність роботи з розвитку мовлення учнів початкової школи на основі мови творів Володимира Вакуленка. При проведенні дослідження було враховано

інтегрований підхід, що передбачає одночасне формування читацької компетентності учнів і розвиток їхнього мовлення на текстовій основі, а саме на матеріалі художніх творів для дітей. Процес розвитку мовлення учнів на основі творів письменника був узгоджений із завданнями мовно-літературної освітньої галузі й був націлений на досягнення визначених програмою результатів навчання.

На початковому етапі дослідження було здійснено аналіз рівня розвитку мовленнєвих компетентностей учнів. Для цього було проведено опитування учителів, а також запропоновано завдання для визначення стану розвитку монологічного та діалогічного мовлення учнів, а також здійснено діагностику умінь і навичок аудіювання, читання, письма другокласників. Основний етап дослідження передбачав опрацювання мови художніх творів Володимира Вакуленка для дітей задля їхнього мовленнєвого зростання. Для цього було розроблено завдання на основі текстів письменника й впроваджено їх в освітній процес. Завдання мали на меті розвиток умінь та навичок виразного читання, діалогічного та монологічного мовлення учнів, аудіювання, письма, а також мовленнєво-творчих навичок. Результати дослідження підтвердили ефективність такої роботи: 1) зріс відсотковий показник учнів, монологічне мовлення яких оцінено на високий рівень та на достатній рівень; 2) так само зріс відсотковий показник учнів, діалогічне мовлення яких оцінено на високий рівень та на достатній рівень; 3) найбільше якісне зростання спостерігаємо щодо умінь та навичок аудіювання, але зріс також рівень читання і письма. Порівняння первинних і вторинних результатів продемонструвало, що учні проявили зростання рівнів сформованості відповідних видів мовленнєвої діяльності. Повторна діагностика виявила кращі результати: учні краще сприймають на слух, упевненіше читають, більш грамотно виконують письмові завдання, продукують висловлення у формі монологу і діалогу. Це засвідчує ефективність використання мовного простору творів Володимира Вакуленка як засобу розвитку мовлення учнів початкової школи.

Список використаної літератури

1. Бойко О. В., Шевченко Т. В. Інтеративні методи навчання на уроках української мови. Закарпатські філологічні студії. 2023. Вип.32. Т. 1. С. 9 – 14.
2. Бондаренко Н. Ситуаційні вправи на уроках української мови. Українська мова і література в школі. 2017. № 2. С. 2–8.
3. Вакуленко-К. Володимир. Татусева книга. Львів: Видавництво Старого Лева, 2023.
4. Вакуленко-К. Володимир. Татусева книга. Аудіокнига. URL: <https://4read.org/2561-vakulenko-k-volodimir-tatuseva-kniga.html>
5. Ватаманюк Г. П. Художня література як засіб мовленнєвої підготовки дітей до навчання в школі. Сучасні технології початкової освіти : реалії та перспективи : збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції / Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Друк-Сервіс, 2016. С. 28–33
6. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі: навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 2011. 364 с.
7. Вербещук С.В. Формування мовленнєвої культури учнів початкової школи в процесі літературного читання: Автореферат дис. канд. пед. наук. Херсонський державний університет. Херсон, 2016. 20 с.
8. Вірста С. Є. Формування читацької компетентності молодших школярів при вивченні монографічних тем на уроках літературного читання в початковій школі. Молодий учений. 2020. № 4 (80). С. 641 – 646. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/2340/2326>
9. Гавриш Н. В. Художньому слову – гідне місце в освітньому процесі. Дошкільне виховання. 2006. № 3. С.15.
10. Гордієнко О. Використання методу вправ у розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. Актуальні питання гуманітарних наук. 2024. Вип. 82. Т. 1. С. 422 – 429.

11. Грицай Л. В. Текст художнього твору як навчальне середовище в добу цифри. Українські студії в європейському контексті. 2025. № 11. С. 26 – 30.

12. Деркачова О. С. Homo per occupationem у “Щоденнику окупації” Володимира Вакуленка-К. Українські студії в європейському контексті. 2025. № 11. С. 30 - 34.

13. Дзятківська Г. Ігрові технології навчання в початковій школі: особливості використання. Магістерський науковий вісник / Інститут педагогіки і психології. 2015. № 23. С. 141 - 146.

14. Долженко С., Рібцун Ю. Концептуальні засади вивчення мовленнєвої діяльності з позицій психолінгвістичного підходу. Особлива дитина: навчання і виховання. 2020. № 2. С. 74–80.

15. Дубовик С. Г., Олешко В. С. Розвиток монологічного мовлення учнів початкової школи засобами цифрових інструментів. Перспективи на інновації науки. Серія “Педагогіка”. 2025. № 2. (48). С. 362 – 372.

16. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Том 2: К – О. Донецьк : ДонНУ, 2012. 350 с.

17. Зажарська Г.П. Шляхи формування мовленнєвої компетентності молодших школярів на уроках української мови та літературного читання. Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2019. № 326. С. 36–43.

18. Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів»: Матеріали інтернет-семінару / уклад. Л.Н. Добровольська, В.О. Чорновіл. Черкаси: Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. 183 с

19. Качак Т. Тенденції розвитку української прози для дітей та юнацтва початку ХХІ ст. Київ: «Академвидав», 2018. 320 с.

20. Методика навчання літературного читання : Навчально-методичний посібник / Т. М. Білявська. Миколаїв : СПД Рум’янцева, 2017. 109 с

21. Мірошнікова А. Як український поет Володимир Вакуленко до останнього дня життя турбувався про сина. Освіторія. 25 березня 2025 року. URL: <https://osvitoria.media/opinions/tatuseva-knyga-osoblyvyj-podarunok-pid-yalynku/>

22. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://educationforlife.mon.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

23. Огар А. Мовний простір сучасних українських художніх творів для дітей у контексті лінгвостилістичної та лінгводидактичної парадигм. Innovations in education and science in the context of European integration: Scientific monograph. Volume 2. Riga, Latvia : “Baltija Publishing”, 2025. С. 352 – 384. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/605>

24. Огар А., Куц О. Розвиток мовлення учнів початкової школи засобами сучасної української поезії для дітей. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XVI: Місце й значення когнітивістики в розвитку науки та освіти / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Херсон: Посвіт, 2024. С. 124-125.

25. Огар А., Мудрак Х. Мовний простір творів Володимира Вакуленка в контексті мовленнєвого зростання молодших школярів. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том XVIII: Методологічні інновації в дослідженнях і викладанні: від теорії до практики / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2025. С. 162 – 163.

26. Огар Е. І. Мова дитячого літературного дискурсу: функціонально-комунікативні аспекти дослідження. Вісник СумДУ. 2006. № 3 (87). С. 10–17.

27. Остапенко Г. Українська мова та читання : підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Київ : Світич, 2019.

28. Попович Н. Ф., Лендел Л. В. Особливості розвитку мовлення молодших школярів на уроках літературного читання. Інноваційна педагогіка.

Теорія та методика навчання (з галузей знань). 2019. Вип. 12. Т. 2. С. 36 – 40.
URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/12/part_2/9.pdf

29. Савченко О. Я. Методика читання у початкових класах: посібник для вчителя. Київ: Освіта. 2007. 291 с.

30. Саєнко Ю., Капустіна Є. Розвиток мовленнєвої діяльності молодших школярів на заняттях з української мови. Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 2024. №1 (32). С. 147 - 153.

31. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Шияна Р. Б. 1-2 клас. URL: <https://surl.li/zvamjc>

32. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Савченко О. Я. 1– 2 клас. URL: <https://surl.li/zvamjc>

33. Хорошковська О., Петрук О. Текст як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови. Початкова школа. 2010. № 10–12. С. 11–15.

34. Хорошковська О., Петрук О. Текст як основа розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності на уроках української мови (продовження). Початкова школа. 2011. №1. С. 12 –15.

35. Чупріна О. В. Методика розвитку мовлення учнів початкових класів із застосуванням мультимедійних засобів: дисертація канд. пед. наук. Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2019. 213 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27653/>

36. Яценко Т.О. Проблема читання в умовах інформаційного суспільства: соціальний і методичний аспекти. Проблема читання в сучасному інформаційному суспільстві: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції (12 вересня 2019 р., м. Київ) / Ін-т педагогіки НАПН України; за заг. ред. Т.О. Яценко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. С. 5.